

Denk **Wijzer**

Thema: De multiculturele polder

ChristenUnie en tolerantie

Multiculturele ontwikkelingen

Moslims als partners

Gedualiseerde collegeonderhandelingen

1

JAARGANG 2

STUDIEBLAD VAN HET WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
EN DE BESTUURDERSVERENIGING VAN DE CHRISTENUNIE

 ChristenUnie

DenkWijzer
studieblad van de ChristenUnie
jaargang 2, nummer 1, februari 2002

Oplage: 3100
ISSN-nummer: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de *mr. G. Groen van Prinsterer stichting*) en de bestuurdersvereniging van de ChristenUnie.

DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan overige geïnteresseerden.

U kunt abonnee worden van *DenkWijzer* voor € 13,50 per jaar (jongeren tot en met 25 jaar betalen slechts € 9,-). Voor een klein bedrag extra bent u echter al donateur van het Wetenschappelijk Instituut (€ 25,- per jaar, jongeren € 13,50). U krijgt daarvoor naast vijf nummers van *DenkWijzer* ook ongeveer vijf boekjes/boeken en informatie over congressen, activiteiten e.d..

DenkWijzer verschijnt op de eerste zaterdag van februari, april, juni, oktober en december
**Deadline kopij volgende nummer:
4 maart 2002**

Redactie:

J.P. de Vries (hoofdredacteur), Kars Veling, Arie Slob, Tineke Huizinga, Roel Kuiper, Rienk Janssens, Marco Boers en Erik van Dijk (eindredacteur).

Vormgeving:

Douglas Design, www.douglasdesign.nl

Druk:

Drukkerij de Bunschoter b.v., Bunschoten
Tel.: 033-2997999, info@bunschoter.nl

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie
Postbus 439 • 3800 AK AMERSFOORT
Tel.: 033 - 422 69 60
Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
of wi@christenunie.nl
<http://wi.christenunie.nl>

DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Wilt u voor afspraken over vorm en inhoud van te voren contact met ons opnemen?

Copyright ChristenUnie 2002

Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

Religie als bindmiddel

Door J.P. de Vries, hoofdredacteur

Het thema 'multiculturele samenleving' is actueel geworden door de instroom van nieuwe inwoners van niet-Europese afkomst. Zij verschillen van de 'Hollandse kaaskoppen' in etnisch, godsdienstig en cultureel opzicht. Dat is althans de algemene beeldvorming.

Een van deze drie punten van verschil gaat echter niet voor elke allochtoon op. Zo bevinden zich onder de Zuid-Molukkers, Surinamers, asielzoekers uit Afrika veel medechristenen. Een aparte categorie zijn de vreemdelingen die hier te lande tot het christendom overgaan. Waarom denken we bij allochtonen meteen aan moslims? Dat zal komen doordat de grootste groep wordt gevormd door Turken en Marokkanen die in de jaren zestig en zeventig als 'gastarbeiders' hierheen zijn gehaald. Oorspronkelijk was hun verblijf als tijdelijk bedoeld, maar dat pakte anders uit. Hoewel de werving allang is stopgezet, vindt nog steeds immigratie plaats, door het gebruik om een echtgenoot of echtgenote uit het land van herkomst te halen. Daardoor blijft ook het inburgeringsprobleem urgent, omdat deze nieuwelingen zich weer aan de Nederlandse taal en cultuur moeten aanpassen. Ook christelijke immigranten hebben uiteraard tijd nodig om in te burgeren, maar het is onmiskenbaar dat dit in hun geval met minder aanpassingsproblemen gepaard gaat. Zij zullen - net als vele autochtone christenen - moeite hebben met de seculiere trekken in de Nederlandse cultuur. Toch vinden ze gemakkelijker aansluiting bij Nederlanders, zeker wanneer zij zich aansluiten bij een Nederlandse kerkelijke gemeente. Ook de vele allochtone kerkgemeenschappen - in de Amsterdamse Bijlmer zijn er meer dan veertig! - passen zich opmerkelijk goed aan.

Burgemeester Cohen van Amsterdam vroeg in zijn nieuwjaarstoespraak expliciet om aandacht voor de rol van religie in zijn stad, die door de meeste Nederlanders toch vooral met secularisatie wordt vereenzelvd. Voor allochtonen, zo had Cohen gemerkt, speelt religie vaak een grote rol, die als bindmiddel in de samenleving niet onderschat mag worden. „De integratie van sommige bevolkingsgroepen in onze samenleving verloopt nu eenmaal via hun godsdienst. Willen we de dialoog met elkaar gaande houden, dan moeten we hoe dan ook de religieuze infrastructuur erbij halen. Zonder moskeeën, tempels, kerken en synagogen lukt het niet.”

Gegeven het feit dat religie zo'n belangrijke factor is in integratie en inburgering, rijst de vraag of die niet een grotere rol zou kunnen spelen in het toelatingsbeleid. Idealiter zouden moslims die asiel nodig hebben, dat moeten zoeken in moslimlanden. Het probleem is echter dat die minder aantrekkelijk zijn dan het (in islamitische ogen verdorven) Westen. Voor christenen zou in ons land een ruimhartiger beleid gevoerd kunnen worden, vooral als ze afkomstig zijn uit landen zonder godsdienstvrijheid. Uiteraard zou een dergelijk beleid zo vorm gegeven moeten worden dat er geen sprake is van discriminatie en evenmin pseudo-bekeringen aantrekkelijk gemaakt worden. Deze beide voorwaarden maken de speelruimte klein. Maar dat neemt de waarde van deze insteek niet weg.

Opmerking bij het vorige nummer:

In het interview met Eija-Riitta Korhola staat dat de leden van de Eurofractie (ChristenUnie en SGP) in het Europees Parlement volgens haar "geen enkele invloed hebben". Achteraf heeft mevrouw Korhola aangegeven dat zij eigenlijk bedoelde te zeggen, dat de Eurofractieleden niet de invloed hebben die ze verdienen. Graag wilden wij deze nuancering aan u doorgeven.

*'De vreze des
HEREN is het begin
der wijsheid en het
kennen van de
Hoogheilige is
verstand'*

(Spreuken 9 vers 10)

De multiculturele polder

Door Erik van Dijk, eindredacteur

"Zo energiek als Nederland 'de sociale kwestie' van weleer te lijf ging, zo gelaten wordt nu gereageerd op het achterblijven van hele generaties allochtonen en op de vorming van een etnische onderklasse. Waarom denken we het ons te kunnen veroorloven generaties immigranten te zien mislukken en een verondersteld reservoir aan talent onbenut te laten? En waaraan ontnemen we het vertrouwen dat alles wel op zijn pootjes terecht zal komen? De maatschappelijke vrede wordt ernstig bedreigd."

Publicist Paul Scheffer in zijn geruchtmakende artikel 'Het multiculturele drama' in NRC Handelsblad, 29 januari 2000

WegWijzer bij het thema

*Studie door A. Rouvoet
over de visie van de
ChristenUnie op tolerantie,
godsdienstvrijheid en de
multiculturele samenleving*

4

*Interview met Forum-
directeur Ahmed
Aboutaleb over allerlei
multiculturele
ontwikkelingen*

8

*Korte studie door
R. Kuiper met feiten
over immigratie en
minderheden*

11

*Studie door C. Rentier
over tolerantie ten opzichte
van moslims in Nederland*

12

*Studie door A. Th. van
Deursen over de
godsdienstige overtuiging
van Oranje-bruiden in de
loop der eeuwen*

14

*Verder aandacht voor het
thema in De Aftap,
DenkKader, Accent,
BoekenWijzer en
WebWijzer.*

Kijk voor een complete inhouds-
opgave op de achterkant (p.32)

Het is precies twee jaar geleden dat het 'essay' van Paul Scheffer veel stof deed opwaaien. Op zijn analyse van het 'drama' volgde een heftige discussie tot ver buiten de opiniepagina's van het NRC. Er werd zelfs een debat in de Tweede Kamer aan gewijd!

U vindt het - volgens het NRC 'oude' - dossier van die maandenlange discussie over de multiculturele samenleving op dit internetadres:

www.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/inhoud.html (zo, dat hoeft alvast niet meer in WebWijzer op pagina 31, want daar staat al zoveel interessants in...)

Één van de belangrijkste opposanten van Paul Scheffer indertijd was Ahmed Aboutaleb, directeur van FORUM, het instituut voor multiculturele ontwikkeling (voorheen: het Nederlands Centrum Buitenlanders). In dit nummer van DenkWijzer vindt u een uitgebreid interview met hem.

Na de aanslagen op 11 september j.l. is de discussie over de multiculturele samenleving weer opgelaaid, maar wel met een aantal nieuwe dimensies, waaronder het fundamentalisme. Deze keer lagen ook de christenen af en toe onder vuur. Er werd gezegd of - vaker - gesuggereerd dat orthodoxe christenen stiekem net zo fundamentalistisch en intolerant zijn als radicale moslim- of hindoe-groeperingen. Vooral de SGP heeft het in de afgelopen tijd moeten ontgelden (mede omdat voor hun de 'vrouwenkwestie' er ook nog eens doorheen speelde).

De hoogste tijd dus voor een themanummer van DenkWijzer over de Nederlandse multiculturele samenleving, over godsdienstvrijheid en tolerantie!

De toon van dit nummer wordt gezet door André Rouvoet, lid van de Tweede Kamer voor de ChristenUnie. Hij heeft al veel gepubliceerd en gedebatteerd over dit onderwerp. Met vijf stellin-

gen zet hij de positie van de ChristenUnie scherp neer.

In dit nummer ook een studie over een onderdeel van de discussie over de multiculturele samenleving: de islam. Cees Rentier spitst dit toe op de relatie tussen christenen en moslims. Weten wij wel genoeg over deze grote groep in onze samenleving? Staan wij genoeg voor ze open?

Na het essay van Paul Scheffer en de daaruit voortvloeiende discussie is er heel veel geschreven over de multiculturele samenleving. Een selectie van boeken vindt u op vier volle pagina's: een bespreking van het recente WRR-rapport over immigratie op p. 11 (inclusief feiten en een inzichtelijke tabel), en recensies en signalementen van vijf boeken in BoekenWijzer op p. 28,29 en 30.

In een poging een link te leggen tussen het thema van dit nummer en de nieuwste mijlpaal in de geschiedenis van het Koninklijk Huis der Nederlanden, heeft historicus Van Deursen een studie geschreven over de relatie tussen godsdienst en Oranje-huwelijken in de afgelopen eeuwen.

Naast alle multiculturele en godsdienstige bespiegelingen in dit nummer, is er nog één studie waarvoor ik uw aandacht wil vragen. Dat is de Studie Lokale Overheid over een voor gemeenteraadsleden, wethouders en burgemeesters zeer belangrijk onderwerp: de college-onderhandelingen. Straks na de gemeenteraadsverkiezingen van 6 maart gaan die weer van start. Deze keer zijn ze extra interessant, spannend en misschien ook wel extra moeilijk, omdat meteen na de verkiezingen de dualisering van het gemeentebestuur in werking treedt. Doe er uw voordeel mee.

Als tolerantie geen deugd is...

Door mr. A. Rouvoet, lid van de Tweede Kamer voor de ChristenUnie

Er zijn weinig onderwerpen waarover de afgelopen jaren zoveel is gezegd en geschreven als de kwestie van de tolerantie. Zonder te pretenderen daar geheel nieuwe dingen aan toe te kunnen voegen, wil ik in dit artikel het licht laten vallen op enkele aspecten van deze thematiek die mijns inziens tot dusverre onderbelicht zijn gebleven. Daartoe wil ik een vijftal stellingen poneren en daar vervolgens - noodzakelijkerwijs kort - op ingaan.¹

Als uitgangspunt kies ik voor de volgende typering van de in deze DenkWijzer centraal staande begrippen, die in hun onderlinge samenhang het kader van dit artikel² vormen:

In een christelijk-politieke benadering is godsdienstvrijheid een recht, tolerantie een deugd, en multiculturaliteit een maatschappelijke realiteit; integratie speelt zich af op het snijvlak van deze drie waarden.

1. Tolerantie en relativisme horen minder vanzelfsprekend bij elkaar dan dikwijls wordt aangenomen.

De eigenlijke, oorspronkelijke betekenis van tolerantie is die van een regulerend principe in een samenleving die gekenmerkt wordt door pluraliteit en verscheidenheid, in het bijzonder ten aanzien van de diepste overtuigingen, van geloof, levensbeschouwing en waarheidsopvatting. Het is mijn oprechte overtuiging dat, gegeven de geweldige verscheidenheid in culturen en religieus-ethische levensbeschouwingen, tolerantie en geestelijke vrijheid onmisbaar zijn wil de wereld leefbaar zijn en blijven. Immers: waar de verdraagzaamheid jegens andere culturen of religies niet wordt opgebracht, krijgen geestesdwang, oorlog, vervolging en etnische zuivering hun kans en vervallen samenlevingen tot machtsstrijd en chaos.

Daarbij is de kern van tolerantie vanouds dat men accepteert dat anderen over de waarheidsvraag een andere opvatting hebben en daarom ook anders handelen. In *Tolereren of bekeren* schreef ik hierover het volgende: "Dat is dus echt 'to agree to disagree' en in een democratische rechtsstaat spreken we daarover in termen van grondrechten. Tolerantie in die betekenis zou ik een teken van beschaving willen noemen. Dat ligt anders waar erkenning en honorering van pluraliteit overgaat in relativisme. Daarbij wordt het feit van de verscheidenheid in opvattingen en (religieuze) overtuigingen verheven tot de norm en worden alle antwoorden die op 'de marktplaats van ideeën' worden gegeven op de meest

fundamentele levensvragen tot principieel gelijkwaardige opties verklaard. Hier krijgt de tolerantie een andere gedaante; zij verwordt tot een neutraal soort ruimdenkendheid, ja tot onverschilligheid tegenover de waarheidsvraag: er is niet zoiets als een overkoepelende, absolute en objectieve waarheid, maar slechts een veelheid van subjectieve waarheden."

Ik zou de stelling willen verdedigen dat werkelijke tolerantie alleen kan worden opgebracht door wie uitgesproken opvattingen huldigt, weet wat hij gelooft en waar hij (voor) staat. De pure relativist – zo die al bestaat – is het met niemand eens, maar ook met niemand oneens; wat valt er dan eigenlijk te tolereren? Met andere woorden: in een relativistische cultuur is tolerantie zinledig en zinloos; deze deugd krijgt pas betekenis als keerzijde van 'absolute' overtuigingen. Als die ontbreken, is tolerantie geen deugd, hooguit een uiting van gemakzucht ...

2. Net als iedere andere deugd is tolerantie geen rustig of vrijblijvend bezit; zij vergt altijd een prijs, vraagt onderhoud en een bewust omgaan met haar betekenis.

Uit het voorgaande vloeit voort dat tolerantie in zekere zin altijd een prijs heeft. Voor wie werkelijk overtuigen heeft, geldt dat tolerantie altijd 'au' doet. Tolerantie is niet onproblematisch; het is niet een afstandelijk constateren dat er andersdenkenden zijn, waaraan je schouderophalend voorbijgaat, omdat je er geen last van hebt. Het aanvaarden dat anderen op wezenlijke punten anders denken en handelen gaat alleen de onverschilligen gemakkelijk af. Ware tolerantie is niet passief, maar actief, vraagt iets van ons en heeft altijd een element van 'pijn lijden' in zich.

Geen misverstand: die prijs moet de tolerantie ons waard zijn. Er is in een in levensbeschouwelijk opzicht pluriforme samenleving namelijk geen alternatief dan het met dwang opleggen van de eigen overtuiging aan anderen. Het is voluit bijbels om de weg van dwang af te wijzen. Hier hebben we ons te laten gezeggen door het bijbelwoord 'niet door kracht, noch door geweld'³ en

door de gelijkenis over tarwe en onkruid⁴. Daarom ook aanvaardt de ChristenUnie de godsdienstvrijheid; niet defensief, als verzekering van de eigen toekomst, maar principieel, als ware tolerantie. En dan niet slechts in restrictieve zin van gewetensvrijheid, maar in de betekenis van geestelijke vrijheid in ruime zin. Zoals gezegd: dat is niet altijd eenvoudig, daar kun je als christen aan lijden, pijn over voelen, maar het is intussen wel essentieel vanuit een bijbelse visie op mens en samenleving. Christenen zullen dan ook nooit luchthartig over tolerantie spreken. Want het accepteren van andere opvattingen over waarheid en de diepste levensvragen gebeurt in het besef dat er slechts één Waarheid is: Jezus Christus en die gekruisigd. Vrijheid van godsdienst en religieuze pluraliteit mogen dan een gegeven zijn en gevat worden in termen van fundamentele rechten, ze zijn - in de diepste zin van het woord - niet zaligmakend! Daarom is het voor een christen - ook in zijn politieke verantwoordelijkheid - als het goed is onmogelijk om over tolerantie en pluriformiteit te spreken zonder tegelijk doordrongen te zijn van de noodzaak van getuigenis, evangelisatie en zending. Met oog voor de onderscheiden ambten en verantwoordelijkheden zal een christen-politicus in gemeenteraad of Tweede Kamer vanuit zijn principes pal staan voor de godsdienstvrijheid en de tolerantie, terwijl hij als lid van zijn kerkelijke gemeente deelneemt aan het werk van de evangelisatie- of zendingscommissie. Hoe paradoxaal het ook mag klinken, beide vloeien voort uit één en dezelfde overtuiging. Tolerantie is voor een christen onopgeefbaar, maar nooit het laatste woord: het gesprek en het getuigenis, gericht op het behoud van de ander, worden er niet door

afgesneden. We zouden zelfs kunnen zeggen dat tolerantie - mits goed verstaan - de belangrijkste voorwaarde vormt voor de echte communicatie over dingen die er werkelijk toe doen!

3. Met hun protesten en acties tegen opvattingen en uitspraken van islamitische leiders zijn nogal wat aanhangers van het multiculturalisme door de mand gevallen.

Wie de discussie over tolerantie - zoals die met name in de afgelopen jaren in de politiek is gevoerd - overziet, zal een merkwaardige tegenstrijdigheid kunnen ontdekken bij uitgerekend diegenen die zich voorstaan op hun tolerantie. Het waren namelijk vooral de in moreel opzicht liberale - om niet te zeggen 'libertijnse' - politici, die zich in het publiek in ferme bewoordingen hebben uitgelaten over opvattingen die hen onwelgevallig waren. Het meest in het oog springende thema was homoseksualiteit, waarover eerst van christelijke zijde (Simonis, Velema, Van Dijke) en later uit islamitische hoek (El Moumni, Haselhoeff) opvattingen kenbaar werden gemaakt die door anderen als kwetsend of zelfs discriminerend werden ervaren. Nu is het op zichzelf niet onbegrijpelijk dat in een samenleving waarin verschillende religies en levensbeschouwingen naast elkaar bestaan, een geloofsopvatting van de één door de ander als onbegrijpelijk, aanstootgevend of erger wordt ervaren. De cruciale vraag is echter of dat voldoende reden is om zo'n opvatting (en het daaraan uiting geven in woord of geschrift) dan maar te verbieden. In een rechtsstaat als de onze hebben we een zorgvuldige pro-

cedure voor het beantwoorden van deze - legitieme - vraag: via rechterlijke toetsing van de wijze waarop gebruik is gemaakt van de grondwettelijke rechten van vrijheid van godsdienst en meningsuiting. Het is zeker waar dat de uitoefening van deze fundamentele rechten kan botsen met het eveneens fundamentele recht op vrijwaring van discriminatie. Het is de rechter en alleen de rechter die bij zo'n veronderstelde botsing van grondrechten uitmaakt welk recht in de gegeven omstandigheden voorrang behoort te krijgen. Daarbij kunnen tal van factoren een rol spelen: de positie van betrokkenen, de gekozen bewoordingen, de context van de uitspraken, enz.

Wat mij in de hele discussie vooral is opgevallen is dat het met name enkele fervente aanhangers van wat ik zou willen noemen de ideologie van de multiculturele samenleving (in onderscheid dus van multiculturaliteit als feitelijkheid, als een maatschappelijk gegeven) waren die zich opwierpen als verdedigers 'door dik en dun' van het non-discriminatiebeginsel ten koste van de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting. Het meest pregnant kwam dit tot uitdrukking in de motie die in november j.l. door de woordvoerders van de 'paarse' partijen, onder aanvoering van D66-Kamerlid Dittrich, bij de behandeling van de Justitiebegroting werd ingediend en waarin het kabinet werd opgeroepen om de verhouding tussen de genoemde grondrechten nader aan te geven. Meer nog dan in zijn toelichting tijdens het debat, maakte Dittrich in een artikel in *Trouw* van 17 november 2001 duidelijk wat hem drijft: "De laatste tijd wordt de rust in het tolerante Nederland regelmatig verstoord door imams die grievende uitspraken doen over homoseksuelen." Een oplossing voor deze ergerlijke verstoring van de paarse polderrust heeft hij ook: "De positie van homoseksuelen hoort met de kennis en ervaring van deze tijd bekeken te worden. (...) De uitleg van de Koran dient daarop aangepast te worden." Duidelijker kan het niet gezegd worden: een traditioneel gehuldigde religieuze opvatting over homoseksualiteit moet wijken voor 'moderne' inzichten, de godsdienstvrijheid legt in de confrontatie met het non-discriminatiebeginsel het loodje. Want - aldus Dittrich - "tussen de grondrechten vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst en vrijheid om niet gediscrimineerd te worden ligt een niemandsland met daarin een mijnenveld." Zijn voorstel komt erop neer dit mijnenveld onschadelijk te maken door hem onwelgevallige opvattingen uit te bannen; niet door ze te bestrijden via het democratisch debat, maar simpelweg door ze te verbieden. Mij dunkt is juist het aanvaarden en het respecteren dat anderen andere opvattingen hebben, daaraan uiting geven en ernaar handelen, één van de pijlers van onze democratische rechtsstaat en een basisvoorwaarde voor het debat. De benadering van Dittrich en de zijnen komt er zo ongeveer op neer dat 'iedereen de

vrijheid heeft om de mening van de meerderheid te uiten'. Wie daarvan afwijkt, krijgt het verwijt onverdraagzaam te zijn. Dat maakt deze opvatting ook tot zo'n gevaarlijke: het voor een pluriforme democratische rechtsstaat essentiële uitgangspunt van 'we agree to disagree' is verlaten en daarmee is de bijl aan de wortel van een tolerante samenleving gelegd. Het is goed ons te realiseren dat we samenlevingen met een dergelijke van staatswege opgelegde hiërarchie van opvattingen gewoonlijk als dictaturen beschouwen ...

Je kunt niet beide willen: én een multiculturele en multi-religieuze samenleving, én het via een verbod o.i.d. inperken van fundamentele grondrechten om te voorkomen dat niet door iedereen gedeelde opvattingen kenbaar worden gemaakt. Door voor het laatste te pleiten zijn er nogal wat zogenaamde multiculturalisten en relativisten ontmaskerd als ideologisch-absolutistische uniformisten!

4. Voor wie weet wat tolerantie werkelijk inhoudt kan '11 september' geen breuklijn vormen in de houding ten opzichte van moslims.

Het is onmiskenbaar dat de verhouding tussen 'het westen' en 'de islam' (vergeef me de generalisering) onder spanning is komen te staan door de verschrikkelijke gebeurtenissen van 11 september. Bleek die spanning in veel opzichten (en op veel plaatsen in de wereld) goed beheersbaar, toch waren er ook uitingen van wraak, van onbeheerste en ook ongerichte woede. Dat betekent ook dat over het vraagstuk van de integratie van moslims in westerse samenlevingen méér gezegd moet worden dan voorheen. Het valt niet te ontkennen dat de aanslagen aan dat vraagstuk in zekere zin een dimensie hebben toegevoegd, waarbij vurig te hopen valt dat de wijsheid wordt opgebracht om de repercuties zoveel mogelijk te beperken.

Toch meen ik in het kader van het thema van dit artikel kort te kunnen zijn over '11 september'. Immers, als we tolerantie verstaan als wat ze in haar wezen is - een accepteren dat anderen over waarheid en de diepste

levensvragen andere opvattingen hebben en daarom ook anders handelen -, dan is het ondenkbaar dat zieke geesten ons met hun terroristische misdaden anders zouden kunnen doen denken over tolerantie. Tolerantie ziet niet op daden als deze, die de vrijheid aantasten. Tolerantie heeft juist positieve betekenis voor de vrijheid: zij waarborgt vrijheid van anderen in plaats van haar te bedreigen of zelfs te vernietigen!

In het besef dat dit voor sommigen makkelijk neergeschreven woorden lijken, zou ik toch staande willen houden dat de gebeurtenissen van 11 september niet van invloed behoren te zijn op ons denken over tolerantie of op de praktijk van het samenleven van de cultuur van het westen (meer specifiek de christelijke cultuur) en de islam.

Het is ook in dit licht dat ik met bezorgdheid kennis heb genomen van de pleidooien van een aantal politici om straffer op te treden tegen fundamentalistische moslims die zich schuldig maken aan discriminerende handelingen of uitingen. Zoals hiervoor gesteld hebben we in Nederland een zorgvuldige procedure met bijpassende straffen voor situaties waarin mensen bepaalde uitlatingen als kwetsend of discriminerend ervaren. We moeten oppassen dat we in de nasleep van 11 september orthodoxie, fundamentalisme, onverdraagzaamheid en zelfs terrorisme als vanzelfsprekend in elkaars verlengde gaan zien en daarmee de tolerantie zelf op het spel zetten!

5. De feitelijke religieus-culturele pluraliteit mag niet leiden tot een moreel-indifferente neutraliteit bij de overheid of pluralisering van onze rechtsorde.

Dat brengt mij tenslotte bij de vraag of het geen aanbeveling zou verdienen om een extra stap te zetten met het oog op de integratie van moslims en daartoe meer dan tot dusverre ruimte te maken voor andere religies. De meest opmerkelijke bijdrage over deze kwestie is afkomstig van SGP-senator Holdijk, die in dit opzicht de punten van de erkende christelijke feestdagen en de ambtseed noemde als terreinen waar 'christelijk Nederland' zou moeten willen inschikken voor de moslim-medelanders in onze multiculturele samenleving.

Dit standpunt mag verrassend heten, waar tot dusverre de ChristenUnie en de SGP zich eensgezind hebben gekeerd tegen vergelijkbare pleidooien van anderen. Zo herinner ik mij de discussie met toenmalig minister Dijkstal van Binnenlandse Zaken, die tijdens een debat een lans brak voor het ter discussie stellen van de zondag als publiek erkende rustdag en eigenlijk het liefst zag dat we naast de Zondagswet ook een 'Zaterdagswet' en een 'Vrijdagswet' zouden krijgen, voor respectievelijk onze joodse en islamitische landgenoten. (Overigens zegt die zelfde Dijkstal nu, in een interview in *Elsevier* van 5 januari, dat het idee van de PvdA om Hemelvaartdag in te ruilen voor een islamitisch feest een heel slecht idee

is: "Daar moeten we natuurlijk niet aan gaan tornen, waarom zouden we? (...) Ik ben er zeer op tegen." Het kan kennelijk verkeren.)

De erkenning van de godsdienstvrijheid is voor mij onopgeefbaar. Deze heeft echter – net als alle in de Grondwet erkende fundamentele grondrechten – eerst en vooral betrekking op de vrijheidssfeer van burgers die door de overheid in haar handelen in acht genomen moet worden. Grondrechten maken deel uit van een bepaald nationaal bestel, een rechtsorde, met een eigen geschiedenis, waardoor zij gestempeld is. Er is geen reden om geforceerd te streven naar een in alle opzichten 'gepluraliseerd' rechtssysteem, waarin alle in de samenleving voorkomende religies en levensbeschouwingen zich in gelijke mate kunnen herkennen. Dat mag dan politiek-correct lijken, het is tegelijk onhistorisch, ongewenst, praktisch gezien onrealistisch en geen wezenlijke bijdrage aan de integratie.

Ik zeg daar wel iets bij. Wat de ambtseed betreft: daar is wat mij betreft wel aanleiding om ons te bezinnen in de richting die ook door Holdijk wordt gewezen. Daar gaat het immers niet primair om het rechtsbestel en de publieke ordening, maar om een persoonlijke eed met – zeker! – een publieke betekenis. Daar ligt ook een verschil met de kwestie van de feestdagen. Nu moet Holdijk worden toegegeven dat tegen het 'afstaan' van bijv. een tweede feestdag goed beschouwd geen zware principiële bezwaren in stelling zijn te brengen. In dit opzicht is er weer een groot verschil met de discussie over de zondag. Tegelijkertijd valt mijns inziens niet serieus vol te houden dat de integratie van moslims in ons land en in onze cultuur er werkelijk mee gediend is als we 2e Pinksterdag 'afschaffen' en in plaats daarvan één islamitische feestdag (laten) kiezen die voor erkenning als vrije dag in aanmerking komt. Ik heb geen enkele behoefte om hierover denigrerend te doen, maar het heeft toch iets weg van het toewerpen van een kluitje om een bevolkingsgroep tevreden te stellen.

Wat hiervan zij: met tolerantie heeft het weinig tot niets te maken. Want dat gaat, zoals we zagen, over het *wezenlijk* ruimte bieden aan andere overtuigingen, zelfs (of beter: juist) als die afwijken van de onze. Dan is tolerantie een deugd.

- 1 Ik maak hierbij vrijmoedig gebruik van wat ik eerder hierover heb geschreven, met name in mijn bundel *Politiek met een hart* (oktober 2000), het essay *Tegen het relativisme de waarheid* (NRC-Handelsblad van 17 oktober 2000), in het themanummer van 'Radix' over het moreel relativisme (december 2000), het opinie-artikel *De (in)tolerante samenleving – Is er nog ruimte voor geestelijke vrijheid?* in het Friesch Dagblad van 22 mei 2001 en in de CSFR-bundel *Tolereren of bekeren* (2001).
- 2 De titel van deze bijdrage ontleen ik aan het boek van de Amerikaanse hoogleraar Stan D. Gaede. In zijn *When tolerance is no virtue* gaat hij precies in op de thema's die ook in dit nummer van 'DenkWijszer' centraal staan: godsdienstvrijheid, tolerantie, integratie en de multiculturele samenleving.
- 3 Zacharia 4:6
- 4 Matth. 13: 24-30

Multiculturele ontwikkelingen

Door Benjamin Anker en Roel Kuiper

“Op maandag 17 december is Forum gesloten in verband met het suikerfeest.” Dat was het eerste dat wij te horen kregen, toen wij contact zochten met Ahmed Aboutaleb, directeur van Forum, het Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling te Utrecht. Forum zet zich volgens de website in “voor een multiculturele samenleving waarin mensen uit verschillende bevolkingsgroepen een gelijkwaardige positie innemen en elkaar respecteren.” Forum doet veel aan beleidsadvisering van de overheid. We hadden een boeiend gesprek met Ahmed Aboutaleb.

Na 11 september is de discussie weer opgelaaid over het belang van gemeenschappelijke normen en waarden, en de mate waarin de westerse publieke waarden gedragen worden door de verschillende bevolkingsgroepen. Hoe beoordeelt u deze discussie?

Die discussie is vals. In de eerste plaats is er geen reden voor overdreven bezorgdheid. Deze discussie spitst zich toe op moslims, maar kijk nu eens naar de manier waarop Nederlandse moslims zich na de aanslagen gedragen hebben. Volmaakt rustig. Er is niet eens een demonstratie geweest. De reacties van mensen waren mijns inziens gematigd. Voor zover mensen zich scherp hebben uitgesproken, hebben ze duidelijk willen maken dat ze ontevreden waren over het buitenlands beleid van de Verenigde Staten. Dat is iets heel anders dan het goedkeuren van de aanslagen zelf. De suggestie dat hierdoor de integratie van moslims in Nederland dan ook aan de rand van de afgrond zou zijn gekomen, is een volstreekte vervalsing van de werkelijkheid. Daar doe ik niet aan mee.

In uw blad Contrast is kort na de aanslagen het resultaat van een enquête gepubliceerd, waaruit naar voren kwam dat bijna de helft van de ondervraagde moslims ‘begrip’ had voor de aanslagen. Wilt u beweren dat deze resultaten een vertekend beeld geven van de werkelijkheid?

Nee, dat wil ik niet. Er is iets anders aan de hand. Een multiculturele samenleving betekent: competente burgers. Burgers die zoveel kennis van zaken hebben dat ze hun mond open doen, en dus ook bereid zijn standpunten in te nemen die niet de mijne zijn. En dat doen ze. Ze maken daarbij gebruik van hun grondwettelijke vrijheden, door een opvatting te hebben over politieke en maatschappelijke vraagstukken. Sterker nog, ze hebben het lef een opvatting te verdedigen die niet door een meerderheid van de bevolking wordt gedeeld. Daar is niets mis mee in het Nederlands bestel. Daar voeden we onze kinderen toch toe op? Een multiculturele samenle-

ving moet dat kunnen verdragen. Dat moet je niet zien als gevaar. Ik vind het geweldig dat het kan, los van de inhoud van de verkondigde mening. Net zoals het voor andere minderheden winst is mee te kunnen praten over onderwerpen als euthanasie en abortus. Het feit dat een relevant deel van de Nederlandse bevolking God heeft ‘begraven’, en zich niets gelegen laat liggen aan de Bijbel of de Koran, wil nog niet zeggen dat de meningen van de mensen die daaraan wel een ordeningsmechanisme voor hun leven ontleen volstrekt belachelijk zijn. Ze mogen voor hun standpunt uitkomen.

Wat dat aangaat kunt u vanuit christelijke hoek uiteraard op sympathie rekenen, nu christenen inmiddels ook een minderheid vormen. Toch is er wel een verschil tussen onze groepen op het gebied van integratie. Het onlangs gepubliceerde WRR-rapport ‘Nederland als immigratiesamenleving’ wijst op de noodzaak om de banden tussen nieuwe groepen en hun land van herkomst af te bouwen. In het bijzonder wordt daarbij gekeken naar de problematiek van imams die elders zijn opgeleid en de grenzen aan gezinshereniging. Wat vindt u van het voortduren terugvallen op het land van herkomst?

Dat is in het geheel geen belemmering voor integratie. Integratie is het best te vergelijken met het invoegen op een snelweg. Daarbij zijn een paar regels van belang. De invoeger moet volgens de regels van het land waar hij in wil voegen te werk gaan. Dat is een eis aan de nieuwkomer. Maar deze nieuwkomer kan nooit invoegen als de rest van het verkeer hem geen ruimte biedt. Integratie is een tweezijdig proces. Die definitie van integratie is wel van belang, omdat bij integratie vaak wordt gekeken naar wat de allochtoon allemaal moet doen, maar niet naar de rol van de ‘zittende’ bevolking. Als we kijken naar wat allochtonen moeten doen om erbij te horen, dan zijn er mijns inziens twee kernindicatoren om te meten hoe de integratie vordert: de participatie op de arbeidsmarkt en de prestaties in het onderwijs. Op

Voordat Ahmed Aboutaleb (1961) in 1998 directeur werd van Forum was hij manager van de Sector Communicatie en Publicatie van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Andere voorgaande functies waren Hoofd van de afdeling voorlichting van de Sociaal-Economische Raad en voorlichter van staatssecretaris Simons en minister d'Ancona. Tevens is hij als verslaggever/presentator werkzaam geweest voor diverse media. Ahmed Aboutaleb is moslim.

beide gebieden zijn de laatste zes jaar spectaculaire ontwikkelingen te zien. Nogmaals, de suggesties die na 11 september links en rechts worden gewekt over het mislukken van de integratie is het simpelweg ontkennen van deze spectaculaire veranderingen. Te roepen dat het slecht gaat met de integratie is gewoon niet in overeenstemming met de feiten.

Succes in het onderwijs is ook mede afhankelijk van het kunnen beleven van je eigen cultuur. Hier ligt een parallel met het bijzonder onderwijs zoals we dat binnen het christelijk bevolkingsdeel al heel lang kennen. Toch hebben verschillende politici zich niet positief uitgelaten over islamitische scholen, vanwege het gevaar van segregatie en een te sterke band met het land van herkomst.

Ik vind dat je als land binnen de gegeven mogelijkheden instrumenteel moet zijn om mensen in staat te stellen op eigen benen te staan. Ik vind het bijna immoreel om

te zeggen tegen mensen dat ze hun land van herkomst maar moeten vergeten. Mensen moeten ook de ruimte krijgen om daar affiniteit mee te willen hebben. Een band met het land van herkomst staat integratie in een nieuw vaderland absoluut niet in de weg. Mensen hebben het fundamentele recht een gezin te vormen zoals zij dat willen, en het grondwettelijk recht het onderwijs voor hun kinderen te kiezen dat zij juist achten. Indien daaraan wordt gemorrelt, gaan we selectief shoppen in de Grondwet. En dat weiger ik pertinent. Mijn oordeel over islamitisch onderwijs is in deze niet eens relevant. Het is niet aan de overheid of aan mij mensen te gaan adviseren op welke wijze ze van hun grondrechten gebruik moeten maken.

U gebruikt het woord 'affiniteit' in deze context. Veel mensen zullen het met u eens zijn dat dit op zich integratie niet in de weg zal staan. Maar is het probleem niet dat in de praktijk de band met het land van herkomst en haar cultuur veel verder gaat dan alleen 'affiniteit', vooral als het de invloed van imams aangaat?

Laten we het probleem van de imams eens bij de kop nemen. Jarenlang hebben wij gepleit voor het denken over de opleiding van imams in Nederland. Vanuit de scheiding van kerk en staat is daar niet op gereageerd. De moslims moesten het zelf maar oplossen: dit hadden de christenen immers ook gedaan. Daarbij wordt echter wel een ding vergeten. De christenen hebben in dit land een historie van eeuwen, en hebben in zekere zin ook een bruidsschat van de overheid meegekregen. Menig kerkelijk gebouw krijgt nu nog geld onder het mom van Monumentenzorg. Moslims, hindoes en boedhisten beginnen vanaf nul. Je begint dus vanuit een grote achterstand. Zij moesten het dus zelf doen, en nadat moslims een tijdlang in – laat ik het zo maar noemen – schoenendozen hebben gebeden, besloten ze zelf grote financiële offers te gaan brengen en daarnaast hun hand op te gaan houden bij sjeiks in Saoedi Arabië, Koeweit en Qatar. Over dat laatste zegt de PvdA dan opeens: 'daar moet een einde komen!' Dat past je als overheid helemaal niet! Het is noodgedwongen dat ze daar geld en imams vandaan halen, nu de Nederlandse overheid besloten heeft ze het helemaal zelf uit te laten zoeken. Ik ben zelf goed thuis in deze wereld, maar ik ken geen enkel moskeebestuur in dit land dat graag iemand uit Marokko zou laten overkomen als er een Nederlands geschoolde imam voor handen zou zijn. Het duurt jaren voor je zo iemand Nederland binnen kunt halen. Het worden van imam vereist simpelweg een studie vanaf het zesde jaar! Een imam die de Koran niet uit het hoofd

kent wordt niet geaccepteerd. Dit betekent dat kinderen op jonge leeftijd de Koran uit het hoofd te leren, en daarna volgt verdieping en vergelijking met andere godsdiensten, en je zult dus erg inventief moeten zijn wil je een Nederlandse imamopleiding op poten kunnen zetten. Maar deze kennis is in Den Haag nog lang niet doorgedrongen. Ik zou zelf het liefst snel een Nederlandse opleiding hebben, maar er zal nog wel een tijd op het aambeeld moeten worden gehamerd.

Recapitulerend kan dus gesteld worden dat integratie een dynamisch proces is, dat in de samenleving als geheel plaatsvindt. Sinds vier jaar is er een minister voor Integratie en Grotestedenbeleid, die zich specifiek met deze ontwikkelingen bezighoudt. Maar wat is nu eigenlijk de taak van de overheid in dezen?

De overheid moet vooral faciliteren. De Nederlandse overheid doet nu al heel veel, dat wil ik voorop stellen. Als het gaat om het bereiken van een situatie waarin allochtonen genoeg instrumenten in handen hebben om 'in te voegen', moet er wel veel werk worden verzet en een infrastructuur worden geschapen die dit mogelijk maakt. Waar de overheid echter geen invloed op heeft is de bereidheid van de bevolking om 'in te schikken'. Op dat vlak heeft de overheid alleen zachte instrumenten, zoals 'management by speech'. Dat betekent dat de belangrijkste stap tot integratie door immigranten zelf moet worden gezet.

Zou het, vanuit de gedachte dat integratie een tweezijdig proces is, een goed idee zijn om enkele christelijke publieke feestdagen zoals Tweede Paasdag en Tweede Pinksterdag in te ruilen voor feestdagen van andere religies?

Het is een groot teken van acceptatie dat dit, onder andere door kerken, is geopperd. Het geeft ook aan dat Nederland een van de voorlopers is op het gebied van minderhedenbeleid, maar Nederland is in dat opzicht natuurlijk niet af. Er wonen nu ongeveer een miljoen moslims in dit land. Wat doen we over twintig jaar, als deze groep blijft groeien? Dan zullen die mensen met een beroep op hun getal aanspraak maken op eigen publieke feestdagen. Het is dan ook zaak op dat vlak nu al de discussie te zoeken. Ik vind het te dramatisch om zulke ontwikkelingen te bezien als afbraak van de Nederlandse 'culturele grammatica', zoals mensen als Paul Cliteur wel beweren. Het is gewoon inherent aan de getalsmatige dynamiek van bevolkingsgroepen, zoals we in het verleden ook omslagen hebben gezien in Nederland.

In tegenstelling tot een aantal commentatoren na 11 september, lijkt u dus optimistisch te zijn over de Nederlandse situatie. Ziet u de toekomst wat betreft multiculturaliteit en integratie zonnig in, of is er een gevaar dat de Nederlandse situatie fragiel zal blijken als er meer van dergelijke incidenten plaatsvinden?

Ik ben optimistisch. Op het gebied van kennis, de belangrijkste voorwaarde voor het voortstuwen van een bevolking in de juiste richting, zijn er zeer goede ontwikkelingen. Hier moet we ook in de toekomst veel in blijven investeren. Net zo belangrijk is dat we onze kinderen bij brengen dat ze trots mogen zijn op wat ze van huis uit aan bagage meekrijgen. Sterker nog, je mag best vinden dat dat de beste bagage is. Als je maar wel beseft dat anderen ook het recht en de mogelijkheid hebben om te vinden dat ook zij de beste bagage hebben. Dat is een taak die wij in onze opvoeding aan kinderen moeten meegeven, en daar helpt geen Kok of Melkert of ChristenUnie aan. Het is een belangrijke conditie voor sociale samenhang. Een andere belangrijke conditie is de mate waarin in de toekomst nog meer mensen naar Nederland komen. Nederland kan niet veel meer behappen, het Nederlands absorptievermogen heeft wel zijn grenzen. Door heel veel nieuwe immigranten zal de druk in de oude wijken toenemen en zal het draagvlak voor de multiculturele ontwikkeling schade oplopen. Naarmate we erin slagen Europees een goed beleid te voeren voor asielzoekers en immigranten, zal het Nederlands beleid beter uit de verf komen.

Nederland als immigratiesamenleving

Door Roel Kuiper

Toen minister R. van Boxtel in het najaar van 1998 Nederland een 'immigratieland' noemde, gaf dat enige deining in de Nederlandse politiek. Niet betwist werd dat dit feitelijk het geval is, maar de vraag was of dit ook zo zou moeten zijn. We zijn nu drie jaar verder en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft een rapport uitgebracht onder de titel **Nederland als immigratiesamenleving**¹. Deze keer is niemand over de titel gevallen. Dat kan ook niet, want ze stoelt op de feitelijke constatering dat Nederland tot ver in de pas begonnen eeuw jaarlijks een migratie-overschot van ettelijke tienduizenden personen zal tellen.

Het nieuwe WRR-rapport gaat over vreemdelingen en minderheden in de Nederlandse samenleving. De WRR heeft op dit punt een reputatie op te houden. Het in 1979 verschenen rapport Etnische minderheden vormde de aanzet voor de ontwikkeling van minderhedenbeleid in de jaren tachtig. Het rapport Allochtonenbeleid uit 1989 legde de nadruk op participatie van minderheden aan de Nederlandse samenleving door arbeid en scholing. Na de 'welzijnsbenadering' van de jaren tachtig leidde dit rapport tot een beleidswijziging. Het pas verschenen Nederland als immigratiesamenleving geeft ook weer belangrijke aanbevelingen voor integratie van allochtonen.

Er is natuurlijk een relatie tussen vreemdelingen- en minderhedenbeleid. Nederland vangt asielzoekers op, die voor een deel in Nederland zullen blijven. Deze stroom blijft doorgaan, ook al bepleit de WRR een restrictief beleid en een actiever terugkeerbeleid. Daarnaast heeft Nederland zijn 'klassieke' groepen: Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. Met name voor Turken en Marokkanen geldt dat hun aanwezigheid migratie van andere landgenoten stimuleert (gezinsherenigingen en huwelijken).

Opmerkelijk is echter dat niet deze 'klassieke' groepen het sterkst zullen groeien, maar de immigranten die via

een asielverzoek in Nederland terechtkomen. Zij vormen in de prognoses op den duur verreweg de grootste groep allochtonen (in 2050 meer dan 2 miljoen). Deze groep is divers (in 1998 ging het om 110 verschillende nationaliteiten) en hebben dikwijls ook een grote afstand tot de Nederlandse cultuur. 'Er zijn grote verschillen tussen Nederland en de landen van herkomst ...op het gebied van religie, visie op de maatschappij en de rol van de staat, het gezin, de gemeenschap en het arbeidsproces' (45). Uit het rapport kan verder worden opgemaakt dat deze groep ook economisch voorlopig in een zwakke positie blijft. Pas in de tweede of derde generatie, als hun kinderen opleidingen hebben genoten, kunnen ze economisch een bijdrage leveren.(102).

Het rapport stelt geen opzienbarende veranderingen voor op het gebied van het integratie- en participatiebeleid. De WRR trekt de lijn door uit het rapport Allochtonenbeleid, waarin verantwoordelijkheden bij betrokken groepen en personen werd gelegd.

Nieuw in het rapport is de grote aandacht voor de 'institutionele vormgeving' van de islam. In 2010 is 6% procent van de Nederlandse bevolking moslim. De islam moet, evenals het christendom, een plaats krijgen in de samenleving. 'Om een geïsoleerde islam te voorkomen poogt men een Nederlandse variant van de islam te laten ontstaan' (157). Gezien het feit dat 'een goed moslimleiderschap en een moslim intelligentsia' ontbreekt, wordt gepleit voor ondersteuning van Nederlandse (imam)opleidingen. Aangezien moskeeën ook sociaal-culturele centra zijn zouden hier, anders dan in het geval van de kerken, ook subsidiegelden naar toe moeten gaan (158). De 'scheiding van kerk en staat' zou hierop niet van toepassing zijn, gezien de bredere functie van de moskee voor de islamitische gemeenschap. Gezien de thematiek van dit deel van het rapport zou men verwachten dat er iets zou worden gezegd over de publieke erkenning van islamitische feestdagen. Dit thema komt in het rapport echter niet terug.

Prognose niet-westerse allochtonen in Nederland (totaal 1e en 2e generatie), 2000-2050 (in duizenden)

	2000	2010	2020	2050
Turken	309	381	428	505
Marokkanen	362	359	434	570
Surinamers	303	344	367	570
Ned. Antillen en Aruba	107	176	218	309
Overig niet-westers	428	774	1.144	2.145
Totaal niet-westers	1.409	2.034	2.591	3.894
Idem als % van de bevolking	9%	12%	15%	22%

Bron: CBS (maandstatistiek Bevolking, 2001:3) en CBS bevolkingsprognose 2000-2050 (statline)

1. SDU-uitgevers, Den Haag, oktober 2001, nr. 60, € 30,86

Moslims als partners

Waarom we tolerant zouden zijn voor moslims in de Nederlandse samenleving

Door drs. C.W. Rentier, stafmedewerker stichting Evangelie & Moslims

Onthulling en verwarring

Met de aanslagen op de Twin-towers van 11 september j.l. wankelde er in Nederland ook het een en ander. Het veel bezongen poldermodel van de multiculturele en multireligieuze samenleving, was opeens een bron van spanning geworden. In de weken daarna kwam aan de oppervlakte dat veel spreken over tolerantie in feite vaak op onverschilligheid berustte. De ander mag geloven en doen wat hij wil, zolang ik er maar geen last van heb. Belangstelling voor waar anderen zich door lieten leiden was er nauwelijks. Ruimte voor het elkaar kritisch bevragen evenmin. Wie zou er immers durven zeggen wat goed en wat beter was en wat minder of onaanvaardbaar? Plotseling kocht iedereen echter boeken over de islam om na te gaan of deze terroristen slechts uitzonderingen waren op een verder vreedzame godsdienst die nog steeds beschouwd kon worden als een interessant verschijnsel uit een Oosters verleden. Was de islam een goed alternatief voor het christelijk geloof dat men achter zich had gelaten, of hadden we hier te maken met de ware aard van de islam die onze westerse wereld bedreigt?

Moslims als partners

In een samenleving die steeds minder verwantschap heeft met het christelijke geloof en met een regering die soms een anti-religieus vertrekpunt heeft, zien christenen en moslims elkaar niet zelden als partners. SGP-senator Holdijk is zelfs bereid om een tweede christelijke feestdag op te offeren voor een islamitische feestdag. "We hebben te maken met honderdduizenden moslims in Nederland en hun volledige assimilatie in onze samenleving is niet te verwachten. Daarom ben ik bang voor een tweedeling in Nederland en voor onderlinge conflicten, wellicht zelfs met een gewelddadig karakter. Het bevorderen van integratie is dus van het hoogste belang." aldus Holdijk.

Bij dit motief kunnen we echter vraagtekens plaatsen. Angst is een slechte raadgever, voor je het weet ben je bezig met het belonen van gewelddadige aanslagen. Zo'n motief bevordert dan ook geen respectvolle verhoudingen in de samenleving. Vaak worden in ons land assimilatie en integratie gepropageerd als remedie tegen religieus geweld en etnische spanningen. Daarachter schuilt echter vaak de onuitgesproken opvatting dat de

westerse samenleving de beste garantie is voor een rechtvaardige samenleving. Is dat waar? Als christen streef ik geen volledige assimilatie na van welke groep allochtonen ook aan onze westerse samenleving. Christelijke waarden zoals het belang van familiebanden en het respect voor het leven, zijn over het algemeen beter bewaard gebleven in 'moslimlanden' dan in de zogenaamde 'christelijke' westerse landen. De vraag die we elkaar in politiek en samenleving moeten stellen is: waar staan wij eigenlijk voor in het leven, wat streven wij na en welke middelen mogen daarvoor gebruikt worden? Het antwoord daarop is steeds minder vanzelfsprekend. Als christenen zullen we ons daarvoor steeds vaker moeten verantwoorden. Dat is niet eenvoudig, maar het geeft ons ook nieuwe kansen het evangelie concreet gestalte te geven. Moslims dienen we echter dezelfde kritische vragen te stellen. Kritiekloze liefde heeft even weinig waarde als liefdeloze kritiek. Als christen streef ik respect na voor moslims, maar geen versterking van hun islamitische identiteit en dus ook geen islamitische feest als nationale feestdag.

Kerk en staat

Vaak verwijten christenen moslims dat in de islam moskee en politiek samenvallen terwijl bij christenen kerk en staat gescheiden zijn. Dit zou de grondoorzaak zijn van de gewelddadige aspiraties van de islam. Inderdaad is Mohammed vanaf het moment dat hij meer invloed kreeg (namelijk vanaf zijn optreden in Medina) behalve profeet ook staatsman geweest. In het kalifaat dat na de dood van Mohammed leiding gaf aan de moslimgemeenschap, zijn politiek en geestelijk leiderschap van het begin af gecombineerd geweest. De tweedeling van de wereld in de Daar al-islam (het gebied dat onder islamitisch bestuur staat) en de Daar al-harb (het gebied van de strijd) is dan ook veelzeggend. De kritische vraag naar onszelf is echter, of de formele scheiding tussen kerk en staat niet vaak een vrijbrief is geweest voor politiek handelen door christenen dat de kritiek van het evangelie niet kon doorstaan. Dat kerk en staat gescheiden zijn is gezond. Hoeveel leed die koppeling in de christelijke geschiedenis teweeggebracht heeft, met name in de relatie met moslims, weten we. Voor veel mensen in moslimlanden is deze verbinding er echter nog steeds. Naar hun beleving is het westen de 'christe-

lijke' wereld en gaat het deze 'christelijke' wereld net zo veel om expansie en macht als de wereld van de islam. Wie Bush met de hand op de Bijbel ziet, biddend en zingend in kerken, begrijpt wellicht het gedicht van de Iraniër Shaffi'i:

*Lined up as beggars
We reaped with the sickle of each Crescent
Multiple harvests of poverty and hunger
In the miracle fields of this uncrucified Jesus.*

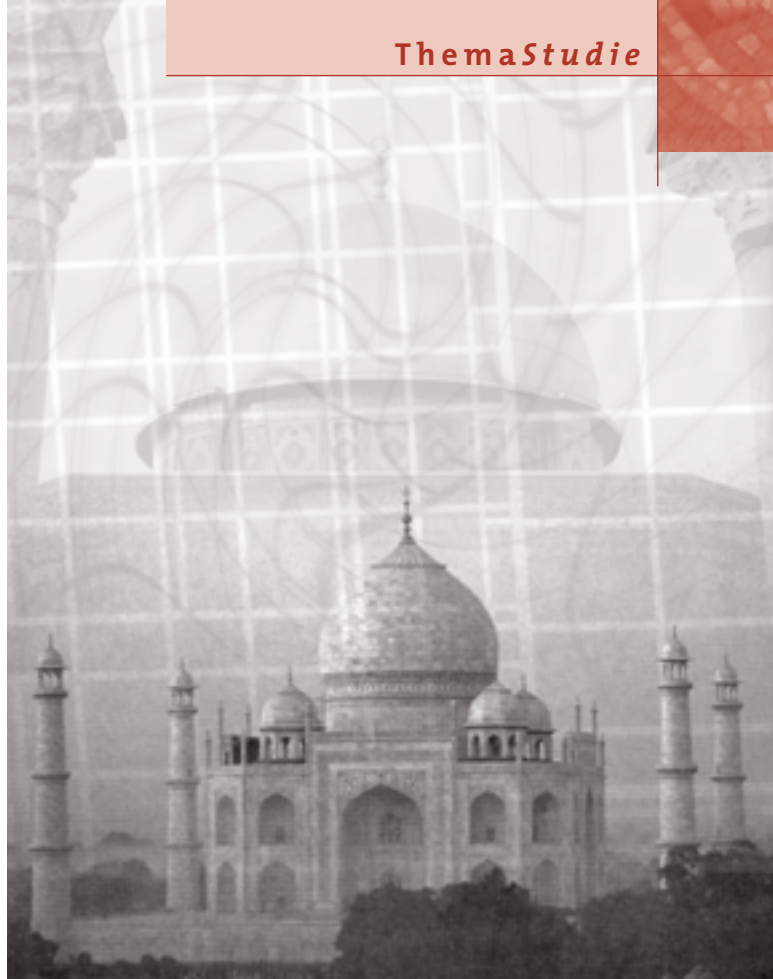
*O messiah of plunder, of hate!
O artificial messiah!
Where is the rain to wash off your face
The false images, the shadows of deceit.¹*

Christocratie en eschatologie

We hebben ook een wezenlijk punt met moslims gemeenschappelijk. Beiden erkennen we dat God er recht op heeft geëerd en gediend te worden. Niet alleen in onze binnenkamer, maar ook in ons publieke en politieke handelen. In het gereformeerde protestantisme is altijd vrij sterk de nadruk gelegd op de betekenis van het belijden voor het dagelijkse leven. Heiliging begint al in dit leven. Jèsos Kurios, Jezus is Heer, niet alleen straks, maar ook reeds nu. God wil gediend worden in alle aspecten van ons leven, ook het openbare leven. Deze christocratie (heerschappij van Christus) dient echter in evenwicht te zijn met een bijbelse eschatologie (leer over de laatste dingen). Jezus' eerste komst was in nederigheid, om te dienen. Pas bij zijn wederkomst komt Hij in glorie en macht om te oordelen. Juist evangelicale en reformatorische christenen zouden moeten weten dat tot de tijd van het eschaton, de wederkomst van Jezus, mensen alleen tot erkenning komen van de heerschappij van God over hun leven, door de aanvaarding van het kruis van Christus in persoonlijk geloof. Tot die tijd ligt voor de gemeente van Christus de roeping niet in het streven naar macht, maar om als dienaar midden in de gebrokenheid van de wereld, haar het Evangelie te brengen. Zou het niet zo zijn dat meer vertrouwen op de kracht van het Evangeliewoord, ons minder krampachtig zou maken in de seculiere samenleving en in de omgang met moslims? We dienen te vertrouwen op Gods zwakheid, de zwakheid van het kruis, waardoor Hij de wereld overwint.

Kritische vragen

Het was erg pijnlijk dat uitgerekend moslims de christen Bush eraan moesten herinneren dat 'oneindige gerechtigheid' geen passende term was voor zijn oorlog in Afghanistan. Juist christenen zouden moslimextremisten moeten er op moeten wijzen, dat 'oneindige gerechtigheid' alleen teweeggebracht wordt door het kruis van Christus. Christenen kunnen dat echter alleen

doen vanuit een bescheiden houding, in de erkenning dat in de 'christelijke' geschiedenis ook vaak van deze smalle weg achter Jezus is afgeweken. Daarbij is mijns inziens de moeilijke positie van de kerk in de moslimwereld veel urgenter dan de terroristische aanslagen op westerse doelen.

Vanuit het evangelie worden we opgeroepen te streven naar respect tussen volken en culturen, zeker wanneer het gaat om minderheden en vluchtelingen. Deze tolerantie mag echter geen onverschilligheid inhouden voor wat deze nieuwe medelanders geloven en hoe zij dit willen uitleven in de samenleving. In onze samenleving zijn moslims min of meer onze natuurlijke gesprekspartners. Beiden streven we ernaar dat God gediend wordt in een samenleving waar velen dat bij voorbaat afwijzen. Wanneer we Bijbel en Koran serieus nemen, zien we echter ook dat er diepe verschillen zijn over de vraag hoe God gediend wil worden. De tweede generatie moslims is steeds minder vaak moslim vanwege etnische achtergrond en steeds vaker vanwege een persoonlijke keuze. Moslims in ons land zijn steeds meer een volwaardige gesprekspartner, aan wie we ook kritische vragen kunnen en moeten stellen. De weg van het kruis betekent tolerantie en ruimte voor tegenspraak, maar in plaats van onverschilligheid ook een passie voor anderen, wie zij ook zijn en wat zij ook geloven. Een gedrevenheid die in woorden en daden anderen uitnodigt Hem te volgen die het Licht van de wereld is.

¹ Shaffi'i, Dar Kucha-bagha-yi Naishapur, Teheran 1970, p.65-67, gecit. in S.S. Soroudi, On Jesus' image in modern Persian poetry, The Muslim World, Vol.LXIX, oct. 1979.

Geloof en huwelijkskeuze

De Oranjes voor het altaar

Door A.Th. van Deursen, emeritus-hoogleraar nieuwe geschiedenis aan de Vrije Universiteit

foto Picture Report
copyright RVD

Huwelijksformulier

Vorsten zijn mensen uit aarde geboren, en keren eens tot aarde weer. Dus trouwen ze, net als al die gewone mensen. Natuurlijk zijn er ook grote verschillen tussen de huwelijken van vorsten en van gewone mensen, maar om die des te beter te kunnen onderscheiden beginnen we met het gemeenschappelijke, de regels dus die in ons land gegolden hebben, voor iedereen, van hoog tot laag. Daarvoor slaan we dan het oude huwelijksformulier op, zoals de kerk van de reformatie dat in de zestiende eeuw in gebruik heeft genomen. Het vertelt eerst hoe God door de schepping van Eva voor Adam zijn huisvrouw heeft geschapen en zelf toegebracht, en ziet daarin een getuigenis, 'dat Hij nog heden ten dage aan een iegelijk zijn huisvrouw als met Zijn hand toebrengt'. Het formulier zegt hier dus dat het in wezen gaat om een beslissing die je eigenlijk niet eens zelf hebt genomen, en die je daarom ook niet zelf kunt herroepen.

Het is geen belofte van een stil en gerust leven. De opstellers geven slechts in één enkel kort zinnetje aan wat een doorsnee huwelijk het echtpaar te bieden heeft, dat namelijk 'de getrouwen gemeenlijk velerhande tegenspoed en kruis vanwege de zonde overkomt'. Wel kunnen ze elkaar daarin helpen, omdat zij 'door oprechte liefde verbonden' zullen zijn. Die woorden in het formulier vinden we waarschijnlijk vanzelfsprekend, maar ik weet niet of we ze dan lezen zoals ze bedoeld waren. Die twee trouwen met elkaar, zeggen wij, omdat ze van elkaar houden. Maar dat staat zo niet in het oude formulier. Het was ook niet noodzakelijkerwijs een beschrijving van de werkelijkheid zoals die toen bestond. Dat is namelijk een groot verschil tussen onze tijd en de zestiende eeuw, en eigenlijk kunnen we het ruimer nemen, en zeggen: het verschil tussen nu en vroeger, want onze tijd heeft op dit punt afwijkende opvattingen,

Het huis van Oranje is protestant. Kroonprins Willem-Alexander is van protestantse huize. Maxima Zorreguieta daarentegen is katholiek. Het lijkt weinig problemen op te leveren in het multiculturele, tolerante Nederland aan het begin van de 21ste eeuw. Maar is dat altijd zo geweest? Hoe zit het met de godsdienstige achtergrond van huwelijkspartners van de Oranjes in de loop van de geschiedenis? Wat was de rol en het belang van staat en geloof bij enkele Oranje-huwelijken in de afgelopen eeuwen? Een historicus van protestantse huize doet een boekje open.

gen, die men in geen enkele andere tijd zo duidelijk aantreft.

Wij gaan er van uit, dat het huwelijk op liefde moet berusten. De zestiende-eeuwer zag de volgorde anders. Hij zei niet: eerst liefde, en dan het huwelijk. Dat kon wel, maar het hoefde niet. Wat daarentegen wel beslist moest was het omgekeerde. Was je eenmaal getrouwd, dan rees daarmee de verplichting tot wederzijdse liefde. Ze gold ook in het uiterste geval, namelijk als bruid en bruidegom elkaar pas voor het eerst van hun leven ontmoetten op het ogenblik dat ze daar samen in de kerk stonden.

Dat zijn de hoofdpunten uit het huwelijksformulier, zoals ze elk bruidspaar werden voorgehouden.

Alledaagse werkelijkheid

Het was niet in alle opzichten een beeld van de dagelijkse werkelijkheid. Wat wel voor iedereen gold, was dat een huwelijk ook kruis en tegenspoed bracht, maar desondanks alleen in zeer uitzonderlijke omstandigheden ontbonden kon worden. De verplichting tot wederzijdse liefde bestond eveneens voor ieder echtpaar van hoog tot laag. Maar hoe hoger de stand, hoe meer kans dat de twee op de dag van de bruiloft werkelijk nog vreemden voor elkaar waren. Dat veranderde niets aan de aard van de echtverbintenis. Man en vrouw waren elkaar toegebracht, zoals eens Adam en Eva. Ze aanvaardden dus de verplichting elkaar lief te hebben. In een vorstenhuwelijk kwamen die standskenmerken het sterkst tot uitdrukking. Daar was het vroeger eerder uitzondering dan regel, dat man en vrouw al kennis gemaakt hadden vóór de huwelijksdag. Dat gaf de hele onderneming een wat avontuurlijker karakter, maar wezenlijk anders werd ze niet.

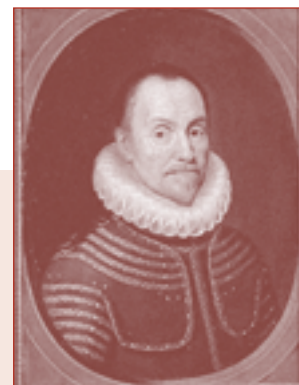
Wel moest de huwelijkskeus dan grondig worden overwogen. De Engelse koning Hendrik VIII liet zich door het portret van Anna van Kleef verleiden haar uit te kiezen als zijn bruid. Toen zij in Engeland aankwam werd het geen liefde, maar ontgoocheling op het eerste gezicht. Hendrik kon zich zo'n impulsieve selectie veroorloven, omdat hij zich niet gebonden achtte aan de doorgaans ijzeren regel dat een huwelijk onontbindbaar was. Hij stuurde Anna dus een paar maanden later naar huis terug. Maar als een vorst zich niet boven de wet verheven rekende, moest hij voldoende waarborgen scheppen dat hij niet bedrogen uit zou komen. Hij zou dan twee richtlijnen volgen, die op zichzelf genomen voor iedereen nuttig waren: de ene was de gulden regel van de gelijkheid, de andere het belang van staat en dynastie. De gelijkheidsregel ligt enigszins in de natuur. Het is een redelijke verwachting, dat een huwelijk meer kans van slagen heeft als de partners niet te veel verschillen naar leeftijd, godsdienst en sociaal milieu. Het zwaarst woog dan zonder twijfel voor alle rangen en standen de overeenkomst in godsdienst. Niettemin kon de tweede regel daar inbreuk op maken. De belangen van staat en dynastie wogen bij het vorstenhuwelijk zo zwaar, dat een enkele maal verschil in geloof aanvaardbaar kon worden. De Nederlandse Oranjes hebben dat zelden gedaan.

De Nederlandse Oranjes

Het eerste echte vorstenhuwelijk in hun dynastie valt in 1641, toen de latere stadhouder Willem II trouwde met de Engelse prinses Maria. De stamvader van het geslacht, Willem van Oranje, trouwde nog op het niveau van de hoge edelman. Zijn opvolger Maurits deed het aanzien van zijn huis sterk genoeg stijgen om aan een echte prinses te mogen denken, maar trouwde helemaal niet. Zijn broer Frederik Hendrik betoonde zich evenmin

trouwlustig, en liet zich pas onder de krachtige aandrang van Maurits tot een huwelijk bewegen. Het moest zo snel gebeuren, dat de tijd hem ontbrak, rustig te zoeken naar een hooggeboren bruid. Zijn gemalin Amalia van Solms was zich echter zeer goed bewust van de rang die zij nu als Oranje-prinses verworven had, en zij bewoog haar man, voor hun zoon Willem uit te zien naar een echtgenote uit de beste kringen.

De Oranjes zijn daar toen in geslaagd, en dat succes zou zich enkele generaties lang voortzetten. Driemaal achtereenvolgend trouwden zij met een Engelse koningsdochter, daarna volgden twee huwelijken met een Pruisische prinses. Engeland was in de zeventiende eeuw de enige protestantse grote mogendheid, en Pruisen bereikte die rang in de achttiende eeuw. Het pleit stellig voor het aanzien dat de Hollandse stadhouders zich hadden verworven. Formeel waren ze niet meer dan dienaren van de provincies die hen hadden aangesteld. Maar Maurits, Frederik Hendrik en Willem III hadden zich zo'n reputatie verworven als kampioenen van het protestantse

Willem van Oranje (1533-1584)

Frederik Hendrik en Amalia van Solms trouwden in Den Haag in 1625. Frederik Hendrik was in 1584 in het Delfste Prinsenhof geboren als twaalfde en laatste kind van Willem van Oranje en diens vierde vrouw Louise de Coligny. Nog geen maand later werd de prins van Oranje op de trap van het Prinsenhof door Balthazar Gerards doodgeschoten.

Europa, dat hun huis zich nu met de hoogste families mocht verbinden. De Hohenzollerns die in Pruisen regeerden waren calvinisten. Daar was dus de geloofs-overeenstemming met de Oranjes volkomen. De Engelse prinsessen behoorden tot de anglicaanse kerk, maar die werd zonder meer geaccepteerd als de nationale Engelse variant van de reformatie. Zo'n huwelijk voldeed aan de basiseis van gelijkheid in de godsdienst, en stuitte uit dien hoofde niet op weerstand.

Als het bij sommigen toch wrevel wekte, was dat niet om godsdienstige, maar om politieke redenen. Zij hechten meer waarde aan goede betrekkingen met Frankrijk dan met Engeland en Pruisen, en legden daarmee één van de fundamentele principes van de Oranje-dynastie bloot. Die koos altijd voor protestantse huwelijken. Zij kon ook niet anders doen op grond van haar reputatie. Zolang de Nederlandse staat als Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een rol speelde in de Europese politiek, stond het stadhouderslijk huis voor vriendschap met de protestantse mogendheden. Die voorkeur volgden de Oranjes ook in hun huwelijkspolitiek. Fransgezinde Nederlanders - ze behoefden niet noodzakelijkerwijs katholiek te zijn - zouden daarom altijd afstand van hen bewaren, en toen de Franse invloed het hier te lande won, met de Bataafse revolutie van 1795, ruimden de Oranjes het veld en weken uit naar Engeland.

Anna Paulowna, een Russisch-orthodoxe prinses

Het Bataafs-Franse tussenspel duurde achttien jaar. Toen keerde de familie op vaderlandse bodem terug, om het koningschap te aanvaarden. De formele verandering van stadhouder in koning maakte op zichzelf weinig verschil, want de achttiende-eeuwse erfstadhouders hadden reeds een welhaast monarchale positie ingenomen. Maar de Oranjes hadden nu toch meer te bieden, omdat Nederland en België in 1814 met elkaar verenigd werden tot een middelgrote Europese staat. Dat maakte de kroonprins tot een aantrekkelijke partij, zoals de koning spoedig te merken kreeg. In de zomer van 1815 ontving hij een brief van niemand minder dan de keizer van Rusland. Tsaar Alexander I schreef hem, zo veel respect te hebben voor de schitterende kwaliteiten van de prins van Oranje dat hij hem de hand aanbood van zijn jongste zuster, grootvorstin Anna Paulowna. De koning en de kroonprins gingen daar met geestdrift op in. Zo hoog hadden ze het zelf nooit gezocht. Maar wel zou dit nu een huwelijk worden, waarbij tussen bruid en bruidegom een duidelijk geloofsverschil bestond. Aan de regeling van dat probleem is in het huwelijksverdrag dan ook de nodige aandacht besteed.

De Russen scoorden op twee punten. Ten eerste zou het huwelijk eerst naar de Russisch-orthodoxe rite worden gesloten, en pas daarna in een hervormde dienst worden ingezegend. Ten tweede mocht Anna in Den Haag een particuliere kapel laten inrichten, waar zij haar geloof kon beleven zoals het haar geleerd was. Van dat recht heeft ze ook haar leven lang gebruik gemaakt. Kerkelijk zowel als sociaal is zij op afstand gebleven van de mensen in wier midden zij verkeerde. De Nederlanders haalden één voordeel binnen. De kinderen zouden worden opgevoed in het geloof van hun vader. Wel had de tsaar daarbij een voorbehoud gemaakt. Dat moest hetzelfde geloof zijn als de kroonprins nu beleed. Zou hij ooit van kerk veranderen, dan wilde Alexander zijn Nederlandse neven liever grootgebracht zien naar de Russisch-orthodoxe leer.

Een huwelijk met katholieken

Tsaar Alexander kan bij zijn voorbehoud moeilijk iets anders in gedachten gehad hebben dan een overgang naar de katholieke kerk. Dat zou dan de incongruente mengeling hebben opgeleverd van een katholieke koning, een orthodoxe troonopvolger en een protestantse natie. Dat laatste was natuurlijk maar betrekkelijk. In het verenigd Nederlands-Belgische koninkrijk waren de katholieken ruim in de meerderheid, en toen na de Belgische opstand van 1830 Noord en Zuid uiteengingen, bleven ze nog altijd een aanzienlijke minderheid vormen. Dat neemt niet weg dat voor de Nederlandse protestanten een katholieke vorst destijds geen reële optie was. Dat is overduidelijk gebleken toen de weduwnaar

De vier dochters van Frederik Hendrik, hier in een idyllisch landschap geschilderd door Jan Mijtens (1666), exporteerden Nederlandse kunst en cultuur uit de Gouden Eeuw naar Duitsland. V.l.n.r.: Louise Henriëtte van Brandenburg (39), Maria von Simmern (24), Henriëtte Catharina von Anhalt-Dessau (29) en Albertine Agnes von Nassau-Dietz (32).

Willem I besloot tot een tweede huwelijk met Henriette d'Oultremont, een voormalige hofdame van zijn eerste vrouw. Ze was van mindere stand, want geen prinses. Ze was een geboren Belgische, en dus in de verhoudingen van de tijd afkomstig uit het land van de vijand. En ze was katholiek. Daarom werd ze gescholden als 'het roomse muierswif', een krachtterm die de drie genoemde bezwaren kernachtig samenvat. Ze hadden elk hun eigen gewicht, en misschien waren ze stuk voor stuk wel onoverkomelijk. Maar al was ze geen prinses, ze was toch nog altijd een gravin. En al was haar vader een Belg, haar moeder was een Nederlandse. Alleen op die roomsheid viel niets af te dingen.

Antipapisme was destijds in Nederland een wijd verbreide kwaal. Het grootste probleem voor de koning was niet dat zulke gevoelens leefden bij streng rechtzinnige gereformeerden. Die vormden ook toen al een kleine minderheid van bescheiden sociaal aanzien. Aan hun bezwaren had de koning nog wel voorbij kunnen gaan. Maar antipapisme was vooral de standaardafwijking van de meest verlichte protestanten, die Rome beschouwden als een gevaar voor de vrijheid en een rem op de vooruitgang. Katholicisme was intolerant en reactionair, en daarom zou een katholieke vorstin niet passen in een verlicht land als Nederland. De koning heeft het er ook niet op aan laten komen. Hij deed afstand van de troon, verhuisde naar Berlijn, en trouwde daar in alle stilte met Henriette d'Oultremont. Er gingen twee jaar voorbij, voordat ze zich in Den Haag vertoonden.

Vorstenhuwelijken onder de nieuwe grondwet

Door de afsplitsing van België werd Nederland teruggezet naar de rang van kleine mogendheid. Ook de positie van de Oranjes veranderde. Willem II is de laatste koning geweest, die zelf leiding gaf aan de Nederlandse politiek. De grondwet van 1848 verplaatste het zwaartepunt naar het parlement. Vanaf die tijd was een Nederlands vorstenhuwelijk niet langer een zwaar wegende factor in de buitenlandse politiek. De bruiden werden niet meer gezocht aan de hoven van de grote mogendheden. De tijd van de konings- en keizersdochters was voorbij. Er begon een nieuwe periode, die ongeveer honderd jaar geduurd heeft. De toekomstige koningen en koninginnen vonden hun partners bij de kleine Duitse vorstenhuizen: Württemberg, Waldeck-Pyrmont, Mecklenburg, Lippe-Biesterfeld.

Als gevolg van de afnemende politieke betekenis veranderden deze huwelijken van aard. De selectie van kandidaten werd in de eerste plaats een familiebelang, dat overeenkomstig de gelijkheidsregel kon worden behartigd, met beslissende stem voor de naast betrokkenen. Maar tegelijk vonden deze huwelijken vanaf 1848 plaats binnen de context van de parlementaire democratie. Dat

zou op den duur twee nieuwe elementen in het spel brengen: de ministeriële verantwoordelijkheid en de parlementaire bevoegdheid het laatste woord te spreken. De eerste echtverbintenis die onder deze regels tot stand kwam was die tussen de weduwnaar koning Willem III en de veertig jaar jongere Emma van Waldeck-Pyrmont. De goedkeuringswet werd aangenomen, zonder debat of hoofdelijke stemming. Niemand wilde de koning het recht betwisten zelf een nieuwe levensgezelin te kiezen. Willem III had geheel op eigen gelegenheid de nodige verkenningen laten verrichten, die bepaald niet bij de eerste poging succes hadden opgeleverd. Nu hij dan eindelijk was geslaagd, wilde niemand alsnog een spaak in het wiel steken. De kamers waren gehouden zich uit te spreken omdat de grondwet zulks nu eenmaal verlangde. Maar ze wilden die verplichting het liefst opvatten als een pure formaliteit.

Ook bij de huwelijken van koningin Wilhelmina en prinses Juliana hebben kabinet en parlement zich terughoudend gedragen. De keuze van juist deze partners stond niet ter discussie. Hun deugden en gebreken hadden geen invloed op het oordeel van de kamers. Vragen van godsdienstige aard zijn al helemaal niet opgeworpen. De kandidaten waren protestant, en dat was genoeg. Maar een vereiste was het wel, al bleef over die voorwaarde het stilzwijgen bewaard.

Toen prinses Irene in 1964 overging naar de katholieke kerk terwille van haar aanstaande man Karel Hugo van Bourbon-Parma, leefden de anti-roomse gevoelens wel op maar niet zo krachtig als ze het in 1840 gedaan hadden. Maar ze leken toch sterk genoeg om aan dit huwelijk een stevig risico te verbinden. En precies als in 1840 ging het bruidspaar een confrontatie uit de weg. De prinses vroeg geen goedkeuring van de Staten-Generaal, en plaatste zich daarmee buiten de lijn van de troonopvolging.

Latere vorstenhuwelijken hebben nog wel tot discussie aanleiding gegeven, en dat heeft hoog kunnen oplopen. Maar de punten van kritiek lagen altijd in het politieke vlak, niet in het godsdienstige. Sinds de introductie van Maxima Zorreguieta als oranjebruid heeft geen echt debat over de aanvaardbaarheid van een katholieke koningin plaats gevonden, en het zal ook niet meer gebeuren. Toch zou het onjuist zijn op die grond te beweren dat de graad van tolerantie is toegenomen. De gevoeligheid omtrent het politieke verleden van de huwelijkskandidaten en al hun aanverwanten is immers duidelijk gestegen. Wordt de geloofsvraag niet meer gesteld, dan wijst dat niet zozeer op groeiende verdraagzaamheid als op toenemende onverschilligheid. Godsdienst is in de marge van de publieke aandacht terecht gekomen. In dat opzicht is het verschil tussen heden en verleden zo groot, dat uit de geschiedenis niet veel meer te leren valt.

Europa: dilemma voor de

Door Peter van Dalen, lid van het Adviescollege en het Stichtingsbestuur van de Eurofractie

Laat ik maar met de deur in huis vallen: ik ben niet gelukkig met de oriëntatie die momenteel in delen van de ChristenUnie plaatsvindt ten aanzien van Europa. Hoe zie ik die oriëntatie, die beweging? Enigszins gechargeerd, maar omwille van de duidelijkheid stel ik vast dat diverse partijleden af willen van de tot nu toe gevolgde koers door de Eurofractie ChristenUnie/SGP. Die koers zou te zeer gericht zijn op behoud van nationale soevereiniteit. Voorts: er zou (veel) meer beleid communautair moeten worden. Soms zelfs valt al te horen dat we ons moeten afvragen, of aansluiting bij de EVP-fractie van het Europese Parlement (zeg maar: het Europese CDA) zinvol zou kunnen zijn!

De Europese overheid

Terecht stond het woord overheid (dat hier betrekking heeft op de Europese overheid) in paragraaf 4.10 van het Groene Document (het eerste studie- en discussie-document over het profiel van de ChristenUnie) tussen aanhalingstekens.¹ De Europese instellingen hebben niet over alle terreinen van de samenleving de bevoegdheid om te bepalen wat recht is en evenmin, dat recht, desnoods met de sterke arm, te handhaven.

Dat wil ik graag zo houden. Mijn diepste beweegreden daarvoor is, dat ik huiverig ben voor te veel concentratie van macht. Ik ken in de geschiedenis maar weinig personen of instellingen die ondanks de vele macht die zij hadden, rechtvaardig overeind bleven.

Ik vind het van veel inzicht getuigen dat Abraham Kuyper in "Ons Program" meteen na zijn beschouwingen over overheid en gezag het feit van de zonde uitgebreid bespreekt, de zonde die juist ook bij politiek en bestuur manifest is.² Een verwijzing naar de zonde niet als platte algemeenheid of fatalistisch gegeven maar in het besef van gebrokenheid van de wereld en de roeping voor alle machthebbers, dat hun voornaamste bijdrage aan Gods ordinantiën is, de zonde te weren, te weerstaan.

Naar Europa toe vertaal ik dat met: christen-politici, wees op uw hoede voor een te vergaande machtsconcentratie in Brussel. Die concentratie heeft eigendunk, zelfoverschatting en zonde van nature in zich. Met name en in het bijzonder kunnen christen-politici hierbij niet (Euro-)maatschappij-kritisch genoeg zijn! De notie van

de toren van Babel, die ik in de jaren tachtig bij partijdiscussies over Europa terecht tegenkwam, haal ik hierbij graag nog eens uit de kast. Zo'n toren bestrijdt je niet met een sprong voorwaarts door te bepleiten: laat Europa dan maar veel of alle zeggenschap verkrijgen. Dat lijkt mij het doorgaan op een reeds te krom pad.

Ik ben er voor dat de Europese Unie op een aantal specifieke terreinen toegroeit naar overheidsmacht³. Een afgebakende overheidsmacht op die terreinen die nauw samenhangen met eerlijke prijzen en concurrentie in een gemeenschappelijke markt of die een uitgesproken grensoverschrijdend karakter hebben (vervoersbeleid, landbouw, milieu, en wat mij betreft ter discussie hierbij ook asielbeleid). Misschien is de Kompetenz Katalog zo'n gek idee nog niet. In dit proces zal de Europese besluitvorming bij meerderheid kunnen plaatsvinden en is een volwaardige medewetgevende rol van het Europese Parlement weggelegd.

De Europese overheid: één spade dieper

Ik ken Europa reeds lang genoeg om te weten dat er nog veel meer te zeggen valt. De Europese politieke ontwikkeling kent namelijk ook het befaamde "ingebakken vliegwielt": verschillende grondleggers van de EEG hadden de bedoeling, door een nauwere economische samenwerking een Europese politieke eenheid te doen ontstaan (het zogenaamde spill-over effect⁴). Dat verlangen lijkt werkelijkheid te worden.

Ik vind het dan ook hoog tijd te stellen: Europa, tot hertoe en niet verder. Europa is op hoofdlijnen áf. Te veel machtsconcentratie bij Europa geeft risico's. Laat ik twee markante risico's benoemen:

- de totstandkoming van een Europese oligarchie, waar in feite enkele tientallen personen het centrum van de besluitvorming zijn. En hierbij teken ik aan: de echte Europese macht zit in Berlijn en in mindere mate in Parijs. Wij in Nederland willen het

Peter van Dalen studeerde geschiedenis, internationale betrekkingen en rechten. Hij werkte in de jaren tachtig bij de Eurofractie RPF/SGP/GPV (fractie in Europees Parlement), is sedert 1989 lid van het Adviescollege en vanaf 1999 tevens lid van het Stichtingsbestuur van die fractie.

ChristenUnie?

niet horen, maar feit is: in de EU zijn we en blijven we een factor van ondergeschikt belang;

- democratie begint aan de basis en moet iets in zich hebben van die kleinschalige Griekse polis waar het allemaal begon ("small is beautiful!"). Europa is top-down, en wordt niet bottom-up gedragen, waardoor gemakkelijk vervreemding van de burgers ontstaat. Met alle daaraan verbonden risico's zoals bijvoorbeeld reactionaire politiek of isolationisme.

Met het oog op die risico's wil ik geen "vlucht naar voren" maken en stellen: laat Europa het maar voor het zeggen krijgen, dan komt het allemaal wel goed. Dat is mij véél te naïef en is zelfoverschatting van menselijk kunnen. Wie de geschiedenis een beetje kent en de reeds aangehaalde verhandeling van Kuyper op zich laat inwerken weet, dat hoogdravende menselijke bouwwerken altijd weer een keer instorten.

Nee, ik bepleit een duidelijke taakafbakening Europa versus de lidstaten. Alle lof dus wat mij betreft voor de motie Van den Bergh / Van Middelkoop bij de Kamerbehandeling van "Nice" om nog eens expliciet te

wijzen op de verschillende taken en rollen tussen Europa en de lidstaten onder verwijzing naar de subsidiariteit (een begrip overigens dat is vastgelegd in het kernprogramma van de ChristenUnie inzake Europa!).

Vast en standaard onderdeel van dit besluitvormingsproces dient te zijn, dat consequent per beleidsonderwerp wordt nagegaan of en in hoeverre het noodzakelijk is dat Europa het voor het zeggen heeft, of dat het beter zou zijn dat één of meerdere lidstaten besluiten nemen. In die afweging is wat mij betreft uitgangspunt, dat besluitvorming in beginsel in en door de lidstaten plaatsvindt: de besluitvorming staat dan veel dichterbij de burgers en is daardoor beter herkenbaar. Bijkomend voordeel van dat uitgangspunt is, dat de macht niet te eenzijdig wordt geconcentreerd in Brussel en Straatsburg.

In deze positie hanteer ik niet het begrip "publieke gerechtigheid". Dat begrip is mij te ongrijpbaar, te rekbaar, te theoretisch ook. Waarom wordt er niet "gewoon" over de Tien Geboden en de betekenis van Gods wet voor de samenleving gesproken? Voorts, het ontgaat mij volledig, waarom het hanteren van "publieke gerechtigheid" min of meer automatisch dient te leiden tot een keuze voor een nog federaler Europa, en niet, om een ander uiterste te noemen, bijvoorbeeld tot renationalisatie op bepaalde onderdelen.

Ik kies ook niet voor het federalisme. Of dat federalisme wordt wat het wil worden, namelijk een geconcentreerde macht met een expliciet zwaartepunt, of het mislukt en valt uiteen. In dit opzicht vond ik de uiteenzetting van dhr. S. Luitwieler in het RPF-blad "Afgestemd" (juni 2000) te naïef waar hij stelt, dat bij federalisme een verdeling van macht tussen het centrale en het regionale niveau centraal staat. Dat staat misschien wel in allerlei studieboeken, maar is beslist geen Europese praktijk!

Samengevat: Europa kán een volwaardige overheid zijn op een specifiek aantal terreinen. Buiten die terreinen dient standaard te worden bepaald, of het noodzakelijk is dat Europa het voor het zeggen heeft. Uitgangspunt bij die analyse moet zijn, dat besluitvorming in en door de lidstaten plaatsvindt. Dat lijkt me goed voor de burgers en voorkomt eenzijdige machtsconcentratie in Brussel.

- 1 Noot van redactie: na het Groen Document kwamen achtereenvolgens het Blauw Document en het Wit Document. Het Wit Document is gebruikt bij het schrijven van het Verkiezingsprogramma. In het Wit Document wordt nog slechts gesproken van "de noodzaak van grensoverschrijdende publieke autoriteit (bijvoorbeeld op het gebied van landbouw, milieu, vervoer, economie)."
- 2 Dr. A. Kuyper, "Ons Program", Hilversum/Pretoria, 1907, blz. 54 e.v.
- 3 Ik acht het zeker zinvol nog eens goed na te denken over de vraag, of het hanteren van het begrip "overheidsmacht" voor de EU juist is. Mogelijk is toepassing van het begrip "bestuursmacht" de jure correcter. Toch, in een specifieke en afgebakende context, acht ik het gebruik van de term "overheidsmacht" voor de EU de facto verdedigbaar.
- 4 Zie drs. P. van Dalen, "Europa, vaderland van morgen?", Utrecht, 1990, blz. 28.

Elke week komen er op het partijbureau van de ChristenUnie vele verzoeken binnen van leden van gemeenteraden en provinciale staten. Zij vragen om informatie en/of advies. Soms zijn dat sterk persoons- of plaatsgebonden vragen, maar regelmatig wordt er informatie en advies verstrekt waar ook anders bestuurders iets aan zouden kunnen hebben. In deze rubriek worden er één of meer uitgelicht en uitgewerkt.

Een eigen plek onder de zon

Woonwagbewoners na afschaffing van de woonwagenwet

Door Corine Dijkstra, adviseur raads- en statenleden ChristenUnie

Vorig jaar november schreven wij in de bijlage van de nieuwsbrief "Handleiding" een artikel dat handelde over woonwagbewoners. Aanleiding was de wanhoop van de twintig leden tellende zigeunerfamilie Petalo, die al drie jaar lang door diverse gemeentes was weggestuurd. Bedoeling van het artikel was bestuurders aan het nadenken te zetten over woonwagbewoners en woonwagbeleid. We vroegen om reacties en kregen die ook van diverse bestuurders. Daarom nu een vervolg op dit onderwerp.

Tot 1 maart 1999 bepaalde de Woonwagenwet welke Nederlanders in een woonwagen mochten wonen. Hiermee sloot de wet het overgrote deel van de Nederlandse bevolking uit. Men vond dat de uitzonderingspositie van woonwagbewoners er mede toe heeft geleid dat woonwagbewoners in een isolement zijn geraakt. Het terugdringen van de regelgeving, die specifiek op het wonen in wagens betrekking heeft, zou bijdragen aan een meer gelijke behandeling van de woonwagbewoners en aan hun maatschappelijke acceptatie, zo vond de regering. Nu de Woonwagenwet historie is gelden de regels voor een bewoner van een reguliere huur- of koopwoning, ook voor woonwagbewoners. Dat betekent dat er een einde is gekomen aan de uitzonderingspositie van woonwagbewoners op het gebied van huisvesting en bouw- en woningtoezicht. De gelijke behandeling van woonwagbewoners zou ook de sfeer van 'zieligheid' van de woonwagbewoners moeten afnemen. Zoals er wachtlijsten zijn voor sociale huurwoningen, zijn er ook wachtlijsten voor woonwagens en standplaatsen. In het geval van de familie Petalo bijvoorbeeld betekent dit dat ze tijdelijk een andere vorm van huisvesting zal moeten accepteren totdat ze een standplaats krijgen toegewezen.

Over woonwagbewoners doen veel verhalen de ronde. Ze zouden fraude plegen met de energielevering, ze overtreden de

milieuregels op het grondgebied, ze zouden hennep kwekerijen houden. Verder wordt hen steunfraude, illegale bouwsels, illegaal gebruik van andermans grond enzovoorts ten laste gelegd. Mensen die in de omgeving van een kamp wonen klagen over rechtsongelijkheid en onaangepast gedrag. Veel gemeentes lukt het niet de eerder genoemde regels te handhaven. Het gevaar is dan al gauw aanwezig dat de hele groep woonwagbewoners wordt gestigmatiseerd en er ook geen contact met hen wordt gezocht als er niets aan de hand is.

Vanwege dit handhavingsaspect is inmiddels in een aantal gemeentes de problematiek doorgeschoven naar de verantwoordelijkheid van de burgemeester met ABZ, terwijl het eerst onder de wethouder viel die huisvesting in zijn portefeuille had. Deze verschuiving is gezien de problematiek te rechtvaardigen maar weersprekt eigenlijk de kernboodschap van de afschaffing van de woonwagenwet; gelijke behandeling van de woonwagbewoners. Toch is deze verschuiving te prefereren omdat het de mogelijkheid schept om de eventuele overlast daadkrachtiger aan te pakken en daarmee de acceptatie van woonwagbewoners bij de andere bevolking te bevorderen. Zo gebeurt het dat er in diverse gemeentes een extern bureau is ingezet om het brandgevaar (door alle illegale bouwsels) en andere overlast in de centra te bestrijden. De behandeling van het onderwerp kan dan plaatsvinden in besloten verga-

deringen, zodat het stigmatiseringseffect via de pers niet wordt bevorderd.

Verder is vanuit de praktijk gebleken dat kleine kampjes midden tussen de huizen beter voldoen. Door de aanwezigheid van de sociale controle worden misstappen veel eerder gemeld, en de woonwagbewoners passen zich meer aan. Bevordering van de onderlinge contacten, vanuit bijvoorbeeld buurtverenigingen is belangrijk. Als het eerste contact een klacht is, is de neerwaartse spiraal in de onderlinge verhoudingen ingezet. Naar de bewoners van de woonwagens toe is het belangrijk dat zij weten wat er van hen verwacht wordt. Dit kan gestalte krijgen in de vorm van een contract met de bewoners van de wijk.

De ChristenUnie wil oog hebben voor de eigenheid van groepen binnen ons land. Ook woonwagbewoners dragen zo'n 'eigenheid' met zich mee; een cultuur en een historie waaraan zij hun identiteit ontlend en die zij willen handhaven. Daarom kiezen wij er niet voor om hen gedwongen permanent in huizen te laten wonen. Wel kan dit indien de nood hoog is, een tijdelijke oplossing zijn. Opnieuw een woonwagenwet in het leven roepen is ons inziens een heilloze weg. Daarmee creëer je opnieuw een uitzonderingspositie. Het belangrijkste voor de gemeente zal daarom moeten zijn het werken aan de handhaving van regels en het bevorderen van het wederzijds respect.

Binnenlandse buitenlanders

Door Tineke Huizinga, gemeenteraadslid in Heerenveen

Op de lagere school leerde ik vroeger een liedje over een Nederlandse Amerikaan, die je al van verre zag staan. De persoon werd in de coupletten die volgden weinig vleidend bezongen; voor Nederlandse begrippen was hij zo'n vreemde Amerikaan geworden. Toch had hij blijkbaar iets Nederlands behouden. Misschien een voorbeeld van een goede integratie in de Amerikaanse cultuur zonder verlies van de eigen achtergrond. Een multi-cultuur in één persoon.

Na 11 september wan- kelt het ideaal van de multiculturele samenleving in Nederland. Op gemeentelijk niveau is de aandacht voor "buitenlanders" al jarenlang meer gericht op integratie dan op behoud van de eigenheid van de buitenlandse taal en

cultuur. De rijks gelden die oorspronkelijk bestemd waren voor onderwijs in de taal van het thuisland, de OALT-gelden, worden in diverse gemeenten gebruikt om kinderen van buitenlandse afkomst juist extra Nederlandse les te geven. Een uitstekende ontwikkeling, lijkt mij.

Taal is immers de sleutel tot onderling begrip. Laatst hoorde ik van een Turkse vrouw die al meer dan 12 jaar in Nederland woont, een groot gezin heeft en geen woord Nederlands spreekt. Ze kan bij problemen op school niet eens overleggen met de onderwijzer van haar kinderen. Maar ook via de krant, de televisie of de radio pikt ze niets van de Nederlandse samenleving op. Er zijn velen zoals deze vrouw in Nederland. Over het algemeen is het erg moeilijk contact te maken met deze groep. In mijn gemeente wordt een cursus gegeven waardoor deze groep vrouwen bereikt wordt. Het resultaat mag er zijn: de taalvaardigheid van de deelnemers neemt toe en ze leggen contacten buiten het eigen kleine kringetje, ook met Nederlanders.

Het blijft een vraag in hoeverre wij verwachten dat allochtonen zich aanpassen aan onze cultuur. Het ideaal van de multiculturele samenleving spreekt van een verrijking wanneer meerdere culturen naast elkaar bestaan. Het is nog maar de vraag of dat naast elkaar bestaan wel mogelijk is.

Een asielzoeker met een goede Nederlandse taalbeheersing kreeg op het gemeentehuis een ambtenaar toegewezen als contactpersoon. Er werden afspraken gemaakt, maar de asielzoeker weigerde vervolgens zich aan de afspraken te houden. Het gevolg was een flinke strafkorting op zijn uitkering. Reden van deze ellende: de ambtenaar was een vrouw en deze man liet zich vanuit zijn cultuur door geen vrouw iets zeggen. Dan liever met de kop tegen de muur. De reacties op dit voorval van enkele jaren geleden waren zeer verschillend. Van een begrijpend 'je moet zo'n man toch ook geen vrouwelijke contactpersoon toewijzen', tot 'deze man moet het gezag van een vrouwelijke ambtenaar accepteren, anders is het hek van de dam.' Die laatste reactie is ook de mijne. Deze man zal een groot deel van zijn denkwereld aan moeten passen aan onze cultuur. Hij kan niet zelf bepalen wie hij gezag toekent en wie niet. In de praktijk zou dat immers betekenen dat wij onze cultuur moeten aanpassen aan die van hem.

Moeten allochtonen zich dan maar helemaal aan onze gebruiken aanpassen en hun eigen achtergrond

vergeten? Daarmee zouden we alleen al onszelf de mogelijkheid ontnemen om kennis te maken met andere werelden en met de waardevolle en mooie elementen die deze bevatten. Zoals beleefdheid, respect voor ouderen, enorme gastvrijheid. Ik noem een paar clichés, maar ze zijn wel waar. We mogen van buitenlanders verwachten dat ze de moeite nemen onze taal te leren en zich liefst ook nog verdiepen in onze geschiedenis om iets van de Nederlandse cultuur te begrijpen. Tenslotte zullen mensen uit andere culturen zich aan moeten passen aan ons rechtssysteem. Elementen uit verschillende culturen kunnen naast elkaar bestaan, wanneer er een verbindend 'Nederlands' element is. Daarvoor is een gemeenschappelijke taal en een gemeenschappelijk beleefde werkelijkheid nodig. Dat vraagt om ontmoeting en inzet van beide kanten, van 'buitenlanders' en 'Nederlanders'.

Cultuur is een breed begrip geworden. Kunst en literatuur vallen er onder maar ook gewoonten en gebruiken. Moeilijk benoembare zaken, waardoor je op vakantie Nederlanders direct herkent, net als Duitsers en Fransen, trouwens. Wat zou het mooi zijn, wanneer je in het buitenland een familie ziet lopen die je dan herkent als Nederlandse Turken. Of nog beter, je herkent ze als Turkse Nederlanders. En in Turkije zingen ze daar dan een spotliedje over. Net zoals wij deden over die Nederlandse Amerikaan in mijn schooltijd.

Dualisme in de onderhandelingen?

Door Ernst Cramer, wethouder in Zeewolde

Iedere bestuurder is ervan doordrongen dat over een maand gemeenteraadsverkiezingen plaatsvinden. Maar daarna? Hoe gaat de ChristenUnie de collegeonderhandelingen in? Wat is precies onze rol? Kunnen wij wel eisen stellen of stellen we juist te harde eisen? Wat betekenen in dit kader de nieuwe gedualiseerde verhoudingen tussen raad en college?

Zijn we er klaar voor?

Op de startdag 8 september heb ik samen met Thijs van Daalen een workshop mogen verzorgen die het onderhandelen voor een nieuw college als onderwerp had. Daarin kwam naar voren dat de voorbereidingen zeer belangrijk zijn. Wat verwacht je van de andere partijen? Heb jij als raadslid en als fractie een specifieke bijdrage voor het oplossen van de problemen in de gemeente? Wat is de rol van de ChristenUnie in de gemeente, en kun je die nog verder uitbouwen? Wil je het goed doen, dan moet je met de voorbereidingen eigenlijk al beginnen als je het verkiezingsprogramma gaat schrijven. Dan kun je op de actualiteit en de eventualiteit inspelen. Wat misschien nog wel belangrijker is een zodanige toon kiezen dat je een reële partner bent in de onderhandelingen. Natuurlijk zal dat zodanig moeten zijn dat je nog steeds als ChristenUnie herkenbaar bent, maar als het goed is herkennen de mensen je ook aan de manier van spreken en schrijven.

Op een gegeven moment kwam tijdens de discussie een opmerking van een deelnemer die zich afvroeg hoe je moest omgaan met het feit dat je iedere keer buiten het college werd gehouden, maar dat de ChristenUnie juist de partij was die vaak de doorslag moest geven in het beleid. Laten we eens naar dat probleem kijken, want ik denk dat op meer plaatsen daar mee geworsteld wordt. Van huis uit zijn we denk ik behoorlijk bescheiden. Op sommige plaatsen in ons land wordt onze partij goed vertegenwoordigd. Ik denk dat men daar de discussie over deelname en gedeelde verantwoordelijkheid wel goed onder de knie zal hebben. Maar op plaatsen waar wij door ons samengaan nu ineens een factor van betekenis geworden zijn moet goed rekening gehouden worden dat andere partijen ons op die verantwoordelijkheid gaan aanspreken. Of juist die verantwoordelijkheid voor geen goud willen geven.

Vanuit onze traditie heeft de ChristenUnie altijd gezegd bereid te zijn bestuursverantwoordelijkheid te willen

dragen. Als je roept dat je de overheid als dienaar van Gods ziet, kun je niet zeggen dat je dat ambt dan niet wilt dragen. Die vraag zal je echter na de volgende verkiezingen maar gesteld worden. Dan wordt het ineens werkelijkheid. Ik ga er vanuit dat er met de lijst rekening is gehouden dat er iemand op staat die zonnig een wethouderspost kan aanvaarden. Van tevoren moet je goed in de gaten hebben wat voor de ChristenUnie in de betreffende gemeente absoluut niet kan, en wat absoluut moet. Dat zullen niet al te veel punten kunnen zijn, want dat maakt onderhandelen wel heel ingewikkeld.

Huis van Thorbecke: instortingsgevaar?

De komende onderhandelingen, de eerste in gedualiseerde verhoudingen gaan niet over wat je als raad gaat bereiken, maar welke opdracht je aan een college meegeeft. Daarna ben je de regie kwijt. Volgens de bedenkers van dualisme niet. Dan begint het spel juist, zeggen ze. Maar de raad zal haar rol nog moeten zien te vinden. Het bepalen van beleid, de rekenkamerfunctie die bij nog maar weinig gemeenten actief is, het werken met een griffier, ja alles moet nog goed uitgewerkt worden. Laten we eerlijk zijn. Als de raad haar eigen agenda moet gaan bepalen, wil ik nog wel eens zien hoe hij aan zijn onderwerpen komt. Op dit moment zijn er maar weinig initiatieven in Nederland waarbij een agenda-punt door één van de raadsleden wordt aangedragen. De meeste onderwerpen worden afgeleid van het collegeprogramma. En voor de rest wordt de agenda bijna geheel bepaald door al die zaken waarvoor het college nog geen mandaat heeft gekregen om dat zelf af te handelen. Dat gaat straks wel veranderen wanneer al die onderwerpen niet meer op de raadsagenda komen. Dan zal de raad zelf moeten gaan nadenken over het te volgen beleid. En als ze dan zo'n onderwerp hebben gevonden, hoe wordt de financiering dan geregeld? Normaal wordt dat voorbereid door het ambtelijk apparaat en voorgelegd door het college, maar nu wordt je gedwongen zelf dat te bepalen. Tenminste, ik denk dat er weinig colleges zullen zijn die een opdracht voor een beleidswij-

ziging zullen aanvaarden van een raad zonder daarbij de financiële onderbouwing. De raad behoudt het exclusieve budgetrecht, en het zou dan vervelend zijn als je aan het eind van het programma als college ook nog eens afgerekend wordt op een tekort op de begroting.

Kortom: de raad dobbert de eerste tijd stuurloos in het rond. Voor zover ik weet zijn veel gemeenten al bezig met het voorbereiden van de gewijzigde mandaatregelingen. Er is nog lang niet in alle gemeenten een proces opgestart om een griffier te benoemen. En wat gebeurt er dan met het democratisch gehalte van de besluitvorming. Er is een raad die zoekende is naar de handvatten om een college te controleren. Dat college gaat wel door met haar werk. De vertaalslag van de beloftes tijdens de verkiezingen in een nieuwe vorm van duaal besturen zullen wel heel goed en heel snel geformuleerd moeten worden. Ook daar zul je in de onderhandelingen rekening mee moeten houden. Anders sterft de democratie de eerste maanden een schone dood.

Onderhandelen: oorzaak of gevolg

De situatie waarin je als plaatselijke ChristenUnie verkeert hangt sterk af van die plaatselijke situatie. Elke plaats is anders. Hoe is de verhouding in de raad. Wordt een onderhandelingspositie afgedwongen door een sterke opstelling door de jaren heen, of is het een gevolg van een succesvolle campagne. Ben je een grote in de raad, of word je gedooft. Mag je überhaupt meedoen aan de

besprekingen of gebeurt alles achter gesloten deuren. Zelfs voor jullie fractie. Dat zijn vragen die je goed in beeld moet hebben als je aan de besprekingen gaat beginnen. Het standpunt van de ChristenUnie is dat er in principe naar een afspiegelingscollege moet worden gestreefd. Dat doet het meest recht aan de democratische verhoudingen na een verkiezingsuitslag. De mensen gaan niet naar de bus om te merken dat er na de verkiezingen niets is veranderd (er van uitgaande dat de uitslag wel een verandering zou doen verwachten...). Dan heeft de betrouwbare politiek al weer zijn eerste negatieve dreun te pakken. Doe daar dus niet aan mee. Wil men op de oude voet doorgaan: strijd daartegen. Dat is eerlijk en duidelijk.

Ook al is het niet de gewoonte tot nu toe, maar vraag of je als partij altijd bij de eerste bespreking mag zijn. En zo mogelijk tot aan het eind toe. Mag dat niet lever dan in ieder geval een brief in bij de leider van de collegeonderhandelingen waarbij je aandacht vraagt voor de belangrijkste punten die je als ChristenUnie gerealiseerd wil zien. En geef deze lijst ook aan de pers. Dan kunnen ze die niet wegmoffelen en doen alsof er niets gebeurd is.

De laatste keer in Zeewolde hebben wij volledig openbare onderhandelingen gehad. Met behulp van een externe voorzitter, en de gemeentesecretaris voor het werk, zijn de partijen elkaar behoedzaam genaderd. De ChristenUnie heeft toen geen wethouder geleverd, maar onze bijdrage werd wel telkens breed uitgemeten in de

pers. Veel van onze voorstellen en teksten zijn uiteindelijk overgenomen. En dat levert ook iets belangrijks op naar de burgers toe: krediet. Eerlijkheid en de bereidheid verantwoordelijkheid te dragen laten zien dat een kleine partij een functie vervult in onze democratie. En dat valt mensen op. Wij zijn er later nog vaak op aangesproken dat we inhoudelijk zo'n stevige bijdrage hebben geleverd. En dat is uiteindelijk mee de oorzaak geweest van de mogelijkheid om tijdens de rit wel een wethouder te leveren. Terwijl er best een kandidaat van een andere partij was die al wethouder geweest was in het vorige college.

Mag je er eenmaal echt bij zitten, dan begint het grote werk pas. Bedenk in dat geval altijd dat minder meer is. Alles dicht timmeren heeft geen zin. Het eerste jaar klopt dat nog wel, maar na twee jaar begint zoiets al te knellen. Ik denk dat het nu ook heel belangrijk is om te bedenken hoe je bepaalde zaken geregeld wilt hebben in de duale verhoudingen. Zoals in de vorige paragraaf al beschreven denk ik dat je het er het meeste aan hebt om als partijen eerst samen te formuleren hoe je de raad vorm wilt geven. Hoe wil je werk maken van de burgerparticipatie. Hoe wil je gewenst beleid vertalen in uitvoerbaar beleid. Dat is niet zo makkelijk, want al snel zal men gewoon wethouders willen leveren. En dan zien ze wel verder. Volgens mijn stellige overtuiging is dat niet de goede weg. Je kan beter een program voor twee jaar opstellen dat eerst een koers uitzet voor het ontwikkelen van de duale verhoudingen. Werken aan de door het rijk opgelegde gedragscodes. En dan, wanneer dat allemaal startklaar is, werken aan de gemeente. Dan maak je dan toch gewoon een nieuw programma voor de resterende twee jaar?

Dualisme, of: mag het ietsje meer zijn?

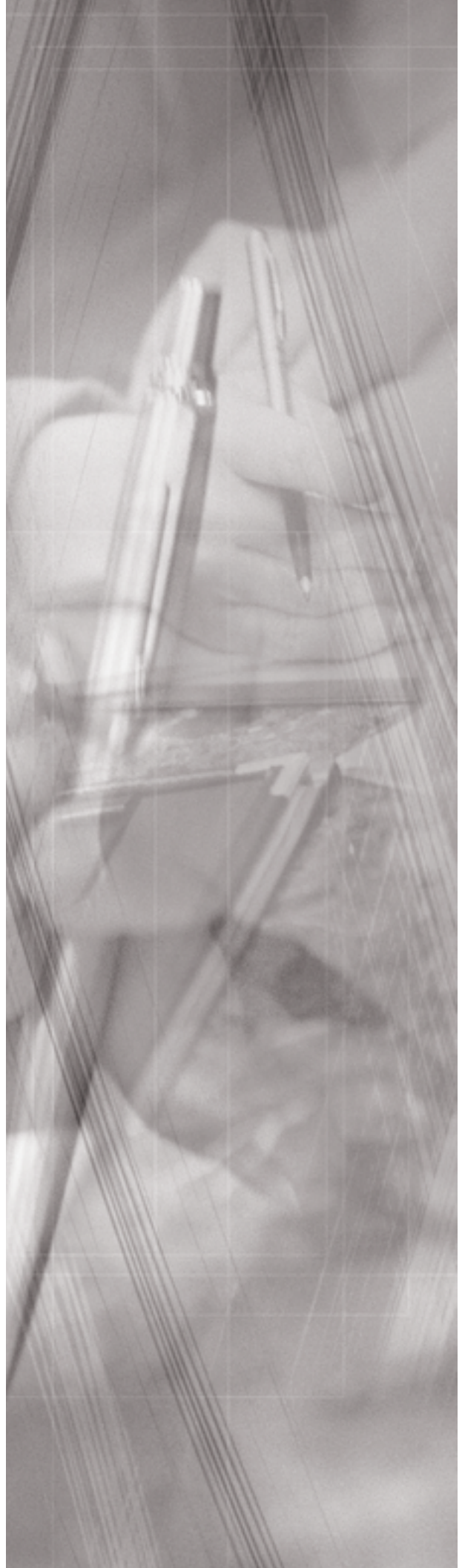
Mijns inziens moeten op z'n minst de volgende zaken snel geregeld worden wil het dualisme nog enige kans hebben:

Stel snel een griffier aan, en dan geen deeltijder, maar een echte. Ik kom er zo nog op terug.

Begin de komende vier jaar al met een rekenkamer, tenminste met één uit een combinatie van rekenspecialisten uit de raad, aangevuld met externe deskundigen. Bedenk op welke wijze je de raadsagenda wilt vullen. Doe dit desnoods in de komende drie maanden na de verkiezingen, maar laat aan de burger zien dat je als raad de nieuwe verhoudingen ook oppakt. Ook hier kom ik later nog terug.

Deze zaken zouden in het collegeprogram moeten staan.

Voor wat betreft die griffier het volgende. Dat wordt een hele kostenpost. De minister heeft volgens mij nog niet expliciet aangegeven of deze aan de gemeente vergoedt

gaat worden. En de eerste makkende geluiden zijn dan ook al te horen. Kan de gemeentesecretaris het er niet bij doen. Mag het ook een ambtenaar zijn, waar we verder toch geen werk voor hadden. Moet het wel echt, en in welke schaal dan wel niet. Naar mijn stellige overtuiging moet je een griffier aanstellen in dezelfde schaal als de gemeentesecretaris, en moet je de goede man/vrouw een voltijdsfunctie geven zonder recht op vergoeding bij overwerk. Het zit namelijk zo. De raad krijgt (althoewel ze dat vaak al wel had maar niet gebruikte) een expliciet recht op ondersteuning. Hoe wil je dat de gemeentesecretaris laten doen? Die heeft het als het goed is druk zat. En de griffier kan niet tegen dat raadslid zeggen dat zijn antwoord wel komt (net zolang als dat het nu duurt naar de burgers toe...?) Er zullen raadsliden zijn die gretig van dat 'nieuwe' recht gebruik gaan maken. We kennen allemaal het spreekwoord: één gek kan meer vragen als tien wijzen kunnen antwoorden. Wanneer de gemeentesecretaris dergelijke vragen uit moet gaan zetten in de organisatie krijg je al snel een competentie strijd. Wat moet er nu eerst: die beleidsnota waar de raad om gevraagd heeft, of die vraag beantwoorden van dat raadslid. En op welke termijn. Wanneer hiervoor een griffier apart benoemd is, zal deze, in ieder geval in het begin, ook zelf dergelijke vragen kunnen gaan beantwoorden. Op zoek gaan naar informatie. En zo iemand heeft het gezag gezien zijn aanstelling in de organisatie die nodig is om bepaalde antwoorden ook snel los te peuteren. Als dat een of andere gesjeesde ambtenaar is zal je lang kunnen wachten voordat die zijn spullen bij elkaar heeft. Op deze wijze groeit de functie van de griffier ook naar volwassenheid, en komt de tijd vanzelf dat je er iemand bij moet gaan plaatsen. Begin dus niet te snel met een complete griffie in te richten. Niemand weet tenslotte hoe dit precies zal gaan verlopen.

Ook zou ik nog terugkomen op die raadsagenda en de burgerparticipatie. En daar bedoel ik niet gelijk de moderne hype van de interactieve beleidsontwikkeling mee. Dat lijkt wel leuk, maar wie heeft er ervaring mee en ook niet ontdekt dat dan toch altijd weer dezelfde mensen meedoen. Als er iemand is die wel een goede ervaring heeft: mijn naam en adres zijn bekend bij de redactie. Ik zou graag met u in contact willen komen. Nee, ik bedoel dat we als nieuwe raad moeten gaan bepalen welke onderwerpen we met en voor de burgers op de agenda gaan zetten. En hoe we dat gaan inrichten: allemaal workshops of alleen met de belanghebbers. Gaan we eerst denken intern en dan naar buiten, of gaan we eerst naar buiten. Persoonlijk heb ik de ervaring opgedaan dat eerst naar buiten gaan het beste resultaat oplevert. Alleen moeten de mensen er wel aan

wennen. Soms blijkt dan ineens veel het tweeslachtige bij de burgers. Heb je al een stuk zeggen ze dat alles al in kannen en kruiken is, en dat inspreken toch geen zin meer heeft. Heb je geen stuk kan het bestuur weer geen keuzes maken en hoe moet de burger het dan weten. Je doet het daarmee niet gauw goed en toch ben ik van mening dat dit een kwestie van wennen is. Wanneer men doorkrijgt dat je serieus met gemaakte opmerkingen aan de slag gaat geloof ik in een volwaardige participatie. Maar daar moet nog wel wat werk voor verzet worden.

Collegeprogramma of raadsprogramma?

Je kan je afvragen of je wel een collegeprogramma moet willen. Laten die eigenheimers van een B&W dat toch vooral zelf opstellen. Die weten het toch altijd zo leuk te vertellen, dan kan dat er ook nog wel bij. Is het niet veel belangrijker om als raad de lijnen voor je eigen agenda uit te zetten. Hoe gaan we de dualiteit inrichten. Wat moet er precies in de gedragscode staan. Op welk moment willen we het over welk verkiezingsitem hebben. Kijk, dat is natuurlijk ook nodig in de nieuwe verhoudingen. De resultaten van al deze beraadslagingen worden gevat in besluiten, en daar zadelen we het college weer mee op. En doet ze dat niet goed: hup, de laan uit. En geen medelijden met de gekozen bestuurders. Je kan tenslotte aan het feit dat mensen er voor kiezen om publiekelijk belachelijk te worden gemaakt geen recht ontlenen om daar mee door te gaan. Toch?

Naar mijn idee is het dus belangrijk om als raad een koers uit te zetten, om werk te maken van de nieuwe duale verhoudingen. En zoals ik al eerder aangaf, misschien moeten we daarvoor deze eerste keer een apart program afspreken waarbij je eerst als raad je knopen gaat tellen. Geef jezelf twee jaar om in samenspraak met de burgers de lijnen uit te zetten. Daar heb je een heel democratisch leven lol van.

Slot

Toen ik dit verhaal zelf terug las dacht ik: geloof ik nog wel in de politiek?

Nou dat antwoord is duidelijk: echt wel! Eerlijk waar! Ik denk namelijk dat de mensen nog altijd het meeste geboeid worden door een heldere stellingname en duidelijke argumenten. En als u iets te zeggen hebt: doe het dan in mensentaal. En niet als de eerste de beste politicus. Durf stelling te betrekken. Durf ook ongelijk te bekennen. Durf voor je mening op te komen. Dat spreekt mensen nog altijd aan. En dat begint al bij de collegeonderhandelingen.

Nabij u is het Woord

Door ds. D.A. Brienen, predikant in Frankrijk

Nabij u is het Woord, in uw mond en in uw hart, namelijk het Woord des geloofs, dat wij prediken
Romeinen 10:8

En zij bleven volharden bij het onderwijs des apostelen
Handelingen 2:42a

Bijna elk frans gezin heeft (ergens) een Bijbel in huis liggen. Het is in Frankrijk, zoals in vele andere landen, nog steeds het meest verkochte boek. Elk jaar komen velen tot geloof door erin te lezen, en daarna...? Langzamerhand verdwijnt de Bijbel uit de keuken, uit de woonkamer, naar de slaapkamer of zelfs naar de zolder.

Zoals in vele gemeenten in Nederland en Frankrijk, kent iedere gemeente zijn 'kerkblaadje'. Vanuit Montauban (50 km ten noorden van Toulouse) worden er maandelijks zo'n 250 exemplaren verstuurd, met Kerst hebben we zelfs de voorpagina in kleur afgedrukt, maar door het overgrote deel wordt het niet gelezen. In ieder geval daalt het gelezene niet af in het hart van die 'lezers' en vindt het geen vrucht in hun levenswandel – naar wat wij kunnen constateren!

Als de Bijbel bijna niet meer wordt gelezen, als een geschreven geestelijk appèl koud terzijde wordt gelegd, als een partij programma slechts 'à travers' in een verlopen uurtje wordt gelezen ... wat te doen?

In december zijn we verhuisd. Voor een predikant een verschrikking: al z'n boeken, al die artikelen ... In de week voor de eerste kerkeradsvergadering van het nieuwe jaar viel een krantenknipsel uit een boek dat ik bezig was op de plank te zetten, mij gegeven door één van de kerkeradsleden van mijn vorige gemeente te Parijs. Daar was 'het woord' dat ik nodig had: een verslag van een vergadering van de Franse Evangelische Alliantie waarin gesproken werd, niet direct over de inhoud, maar over de VORM van de prediking van het Evangelie. Direct kwamen bij mij de bovengenoemde teksten naar boven, die iedere predikant uit z'n hoofd kent. Paulus predikte en de discipelen onderwezen! En wij?

De eerste christenen; lazen ze artikelen, meditaties, christelijke vormingskursussen, ethische positiebepalingen, ...? Nee, 'in de beginne' werden ze mondeling onderwezen, volhardden ze in dat directe MONDELINGE onderwijs der apostelen. Ook tijdens de eerste eeuwen heeft de kerk altijd accent gelegd op die mondelinge 'prediking van het Woord'.

Wat is heden ten dage, bijvoorbeeld, de zegen die de EO mag verspreiden? De TV-programma's, maar veel meer

nog (naar mijn bescheiden buitenlandse mening) de koffieochtenden, de praiseavonden, de mannendagen, de kooravonden in den landen!

Als kerkenraad en dominee van Montauban bidden we nu om de kracht en het inzicht om elk gemeentelid 'persoonlijk' te mogen onderwijzen, 'mondeling' het Evangelie te kunnen prediken, 'persoonlijk' te helpen in moeiten, zorgen en tegenslagen.

Iedereen heeft een Bijbel, iedereen mag zijn leven in de handen van de levende Christus der Schriften leggen, maar iedereen heeft ook 'bemoediging der liefde, gemeenschap des geestes, ontferming en barmhartigheid' van zijn medebroeders en –zusters nodig (Fil.2:1), op een daadwerkelijke wijze! Onmogelijk, te veel gevraagd, demotiverend? Nee!

Het was juist in de eerste eeuwen dat het gepredikte Evangelie zo geweldig veel harten veranderde en monden deed spreken van Gods grote daden.

In Frankrijk zien we dat juist veel evangelische gemeenten dit persoonlijke Woord-onderwijs hebben gebruikt en nog steeds op een eerste plaats zetten in hun gemeenteleven en bij het stichten van de vele nieuwe gemeenten. In gereformeerde huize hebben velen deze 'vorm' nog niet ontdekt ... omdat de (onze) harten te gauw verkoelen en/of verzwakken bij het perspectief van een dergelijke ingrijpende verandering?

Ik moet nu stoppen, want een familie van een oude overleden broeder heeft me nodig als prediker van de Christus, daarna de catechesanten en daarna de gebedskring met een uur volwassenencatechesatie erachteraan.

Zou deze ontdekking van 'persoonlijk daadwerkelijk onderwijs' ook niet de ChristenUnie op het lijf geschreven moeten zijn?

En dan te bedenken dat er in Frankrijk, sinds enkele maanden, een eerste roep is opgegaan tot de vorming van een embryo van een 'ChristenUnie'!

Hier of daar, laten we bidden dat we mogen worden opgenomen in de wonderen en de volharding van zoals het was 'in de beginne van de Evangelieverkondiging'.

De vreemdeling als geschenk

Door Marco Vermin, directeur van St. Gave, Kerkelijk werk onder vluchtelingen

“Nederland is een tolerant land waar sprake is van een multiculturele samenleving die godsdienstvrijheid hoog in het vaandel heeft staan.”

Wat is dit credo vaak gebruikt om ons land te beschrijven en aan te prijzen.

We zijn er bijna in gaan geloven. Maar is het niet een misvatting van de werkelijkheid?

*“Ik ben een
vreemdeling
geweest en
gij hebt Mij
gehuisvest”*

Onze samenleving is toch geen samenleving? Ons land is toch geen tolerant land? Multicultureel leven we toch meer in een soort LAT-relatie met elkaar. Godsdienstvrijheid? Tot op zekere hoogte, maar volgens mij is dat aan het veranderen. En natuurlijk weten we dit allemaal wel. Maar we durfden het niet zo te zeggen. We moesten politiek correcte antwoorden geven. Meelopen in het collectief correct denken. Een poldermodel - denken waarbij niet waarheid de maatstaf is maar het compromis.

Na de gebeurtenissen van het afgelopen jaar lijkt er iets veranderd. Duidelijk werd in ieder geval dat, wat sommigen al wisten, de voor ons land gebruikte kenmerken “tolerant en multicultureel” enigszins ongepast zijn. Ze zijn vaak niets anders dan een wit gepleisterde façade waarachter “onverschilligheid en egoïsme” schuil gaan. Wat is er dan eigenlijk veranderd? Oké, we durven dan nu openlijk onderwerpen aan te kaarten die voorheen bedekt benaderd werden. We zijn na 11 september wat minder voorzichtig geworden met uitlatingen over moslims. We durven de Antilliaanse en Marokkaanse jongerenproblematiek te benoemen zonder vrees voor beschuldiging van discriminatie. Maar ook durven we nu elke asielzoeker, in het denken van de gewone mens, te bestempelen als een mogelijke terrorist of toch tenminste als iemand die misbruik komt maken van onze opgebouwde economie. Een plotseling opgekomen politiek leider durft gerust te poneren dat we quota moeten vaststellen. Terwijl een ander, een politica van een zichzelf als sociaal bestempelende politieke partij, verblijd roept, “de nieuwe vreemdelingenwet werkt. In het afgelopen kwartaal is de instroom met een kwart gedaald!” Maar de motieven die daarbij een rol speelden? De verkiezingen staan voor de deur. En welke

onderwerpen scoren beter dan die onderwerpen die personen betreffen die we niet kennen en ook niet willen leren kennen. De weerloze, de zwakke, de verschoppeling. De mensen die bij ons vaak angst oproepen. Eigenlijk is er dus in het geheel niets veranderd. Hooguit iets in de wijze van communiceren.

Tegen asielzoekers kun je op twee manieren aankijken. De ene kant is ze te zien als een noodzakelijk kwaad waarmee politiek juist omgegaan moet worden. Mensen die, op enkele na, vooral economische motieven hebben om hier te komen. Als we ze dan toch moeten opvangen, nou, dan liever in een andere gemeente. En als het dan toch in mijn gemeente moet, dan het liefst ver weg van mijn huis.

De andere manier om ertegenaan te kijken is vanuit het gezichtspunt van onze Hemelse God en Vader. We geloven toch dat God boven alle dingen en gebeurtenissen staat en dat er niets buiten Hem om gebeurt? We kunnen dan zien dat juist God het is die achter de migratie van volken staat. Ze zelfs bestuurt. Het is toch bijzonder toevallig dat juist mensen uit landen met een sterk islamitisch regime naar ons land komen. Mensen uit landen waar een christelijk getuigenis niet of nauwelijks mogelijk is. En juist zij komen naar landen waar het christelijk getuigenis nog vrijelijk gepropageerd kan worden. Het is toch niet toevallig dat vele van hen zich in ons land keren tot de Zoon van God en christen worden. Goed opgeleide mensen die een bijzondere rol zouden kunnen gaan vervullen voor hun eigen landgenoten. We zouden tegen vluchtelingen kunnen aankijken als een dankbaar geschenk van de Here God. Een mogelijkheid om ware liefde te betonen. Mensen aan wie wij de reine en onbevleete godsdienst kunnen bewijzen. Een mogelijkheid Hem te dienen, te huisvesten en zelfs te ontmoeten.

Tolerantie in tweevoud

Door prof.dr. S. Griffioen, hoogleraar sociale filosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Twee boeken liggen voor me: De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland onder redactie van Trouw-journalist Marcel ten Hoven (Boom, 303 p., € 20,42), en Tolereren of bekeren.

Naar een christelijke visie op verdraagzaamheid door Roel Kuiper e.a. (Boekencentrum, 174 p., € 14,80).

Beide boeken zijn aanraders. Wil men maar één van beide lezen, dan heb ik geen advies. De boeken vullen elkaar aan. Het eerstgenoemde werk heeft als voordeel dat het een overzicht biedt over hoe in brede linie over dit onderwerp wordt gedacht. Het tweede boek is wat dit betreft geconcentreerder. De teksten gaan terug op een lezingencyclus ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de CSFR, een landelijke studentenvereniging van orthodox-christelijke signatuur.

Het interessante van het eerste werk is dat het een trend toont: een groeiend onbehagen met een verdraagzaamheid die aan onverschilligheid grenst. Maar, zoals altijd bij verkenningen van trends het geval is, vormen de schrijvers die Ten Hoven rond zich verzamelde een bont gezelschap. Men vindt er een Kars Veling - sympathiek ingeleid door de redacteur - en een James Kennedy. Ook mochten Zijderveld en Kinneging niet ontbreken. Men vindt er lezenswaardige bijdragen van Jan Willem Sap, Theo de Wit en Herman de Dijn (uit Leuven). Daarnaast zijn er ook hoofdstukken die eerder gericht zijn op export van Nederlandse vrijblijvendheid, bijvoorbeeld de bijdrage van Lawson over de 'moeizame ontwikkeling' van een Europese tolerantienorm. Ook waar de redacteur aan het slot van

zijn (overigens waardevolle) inleiding tot een afbakening wil komen van wat wel en wat niet toelaatbaar is en daarvoor de hulp van de Australische filosofe Martha Nussbaum inroept, vroeg ik me af of we hier de vrijblijvendheid echt voorbij zijn. Nussbaum acht het essentieel voor menselijk welzijn dat mensen 'in staat zijn onnodige en onplezierige pijn te vermijden en prettige ervaringen te ondergaan, in goede gezondheid kunnen leven, over vrijheid beschikken voor en met anderen te leven en als laatste, de gelegenheid hebben voor seksuele bevrediging, lachen, spelen en ontspannen.' (33).

Zoals gezegd is de tweede bundel geconcentreerder en daardoor ook eenduidiger. Het was een goede greep een toespraak uit 1956 van Van Ruler over *Theocratie en tolerantie* op te nemen. Wat meteen opvalt is dat Van Ruler toentertijd al waarschuwde voor een verdraagzaamheid die naar onverschilligheid afglijdt. Maar belangrijker is wat hij over de intolerantie van het Evangelie schrijft: 'Dat de tolerantie op het punt van het getuigenis geven aan de waarheid door de Kerk ernstig gestoord is, ligt niet aan de christenen, maar aan de bijbel, het evangelie, aan Jezus Christus, aan God zelf. Zij zijn intolerant en imperialistisch. Jahweh stelt Zich, als deze bepaalde God, in het

Oude Testament, tegenover de afgoden. In het Nieuwe Testament wordt deze intolerantie tot haar hoogste graad opgevoerd door het feit, dat Christus Zichzelf poneert als Degene, in Wie de beslissing over leven en dood valt ...' (81).

Dit geluid wordt tegenwoordig zo weinig gehoord, dat wat mij betreft Van Rulers tekst als uitgangspunt voor heel de bundel had kunnen worden genomen. Dan zou het de lezer direct al duidelijk zijn geworden dat de christelijke religie er niet allereerst is om identiteit en geborgenheid te geven. Ik moest hieraan denken bij het gedeelte waarin Theo de Wit een discussie tussen Eimert van Middelkoop en Heleen Dupuis weergeeft. Van Middelkoop wordt er als volgt geciteerd: 'Godsdienst heeft voor moslims vooral een functie als identiteit, zorgen dat je je thuisvoelt in deze vreemde koude samenleving. Gun ze dat. Ik voel me heel veilig in de kerk als gereformeerde Nederlander.' (29) Van Middelkoop zal met me instemmen dat het christelijke geloof begint met dynamiet te leggen onder vanzelfsprekende identiteiten en aan geborgenheid niet veel meer te bieden heeft dan de rust van een kruitvat. Denk niet dat ik vrede ben komen brengen op aarde ... (Jezus in Mat. 10:34). Vervolgens moet dan wel de zaak een plaats krijgen waarom het Van

Middelkoop ging. De vraag is dus waar en hoe de onrust mag plaatsmaken voor de erkenning van het recht met rust gelaten te worden. Van Ruler komt er niet goed uit. Als ik het goed begrijp neemt hij aan de kant van het menselijke antwoord op de verkondiging een zekere speelruimte voor een verscheidenheid van opvattingen aan - een verscheidenheid die in die vorm op een bepaalde erkenning kan rekenen. Ik denk dat we moeten afdalen tot de structuren, d.w.z. de structurele verankering van de verdraagzaamheid, om vervolgens de vraag te stellen hoe die structuren in stand te houden en te ontsluiten.

Vragen naar structuren, betekent vragen over welke vorm van tolerantie het gaat. Hebben we het over politieke verdraagzaamheid, of over tolerantie binnen maatschappelijke verbanden, en zo ja, binnen welke? Vreemd genoeg wordt deze vraag in beide bundels maar zelden hardop gesteld. In al deze structuren vinden we rechten en plichten, die bescherming vinden in de rechtsorde. Omdat de meeste auteurs deze fase overslaan, zijn ze geneigd verdraagzaamheid vooral, en niet zelden uitsluitend, als een deugd te behandelen, vergetend dat het allereerst om een plicht en een recht gaat. De boer die ooit zijn ongelovige knecht halfdood naar de kerk sleepte onder het zin-

gen van 'En binden d'offerdieren dan met touwen ...' kwam niet (alleen) aan deugd te kort, maar pleegde een strafbaar feit.

De deugd komt dus pas in de tweede plaats, nl. daar waar het op het onderhouden van structuren aankomt, op de verdieping en de ontsluiting ervan. Dat wil zeggen, daar waar momenteel een enorme geestelijke erosie plaatsvindt. Als het zo door gaat, zullen we nog begrip krijgen voor Calvijns terechtstelling van Servet. Versta me goed: we kunnen niet dankbaar genoeg zijn voor structuren waarbinnen ook de Servets rechten hebben - om toch, lettend op het ethos, begrip voor Calvijns beslissing te hebben. Want geldt niet altijd nog wat Jan Willem Sap in historisch perspectief plaatst: 'Ketterij betrof in die dagen niet alleen een afwijkende visie ten opzichte van de heersende leer, maar juist ook een visie met een veel bredere sociale en politieke agenda.'? (De lege tolerantie, p. 45). Hier, tussen ethos en structuur, ligt het aanknopingspunt dat bij Van Ruler buiten het zicht bleef. Hoe dan de verkondiging van een ten diepste onverdraagzaam evangelie de structuren van tolerantie kan voeden, vormt een geheimenis dat na lezing van deze twee waardevolle bundels even groot is als voordien.

Multiculturele boekenstroom

Een greep uit de recente stroom van boeken over de multiculturele samenleving

Door Benjamin Anker

Vorbij de onschuld.

Het debat over de multiculturele samenleving. *B. Prins, Amsterdam 2001 (189 p., € 18,00) ISBN 9055151998*

Baukje Prins, als docente sociale filosofie verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen, zet in *Vorbij de onschuld* vraagtekens bij de realistische benadering van de multiculturele samenleving, zoals deze wordt verwoord door Paul Scheffer en Frits Bolkestein. Haar stelling is dat zodra we uitspraken doen over een bepaalde realiteit, we daarover zeer uiteenlopende en toch 'ware' verhalen vertellen. Verhalen over de werkelijkheid zijn met andere woorden niet 'onschuldig', ze beïnvloeden die werkelijkheid op hun beurt. Na een heldere analyse van de diverse stemmen tegen het realisme – waarin onder meer het werk van Philomena Essed, Herman Vuijsje en Anil Ramdas aan de orde komt – bespreekt Prins een nieuwe heterogene benadering die zich in het multiculturele debat aftekent. Hierin bestaat ruimte voor verhalen die elkaar tegenspreken, met elkaar botsen en elkaar onderuithalen. Kortom: er ontstaat ruimte voor het niet-onschuldige karakter van elke discussie over multiculturaliteit.

Op het snijvlak van de fysieke en sociale leefomgeving.

Dr. R.P. Hortulanus, Drs. J.E.M. Machielse (red.), 's-Gravenhage 2001 (132 p., € 12,48) ISBN 9057496917

Vraagstukken over de fysieke en de sociale aspecten van leefomgeving en de leefbaarheid van steden, wijken en buurten zijn actueler dan ooit. In de publicatierijks Het Sociaal Debat, een initiatief van het Ministerie van VWS en de Universiteit Utrecht, is een derde deel verschenen dat zich specifiek op dit thema richt. In deze uitgave wordt de verhouding tussen het fysieke en sociale bekeken vanuit de sociale invalshoek. Daarbij worden verschillende perspectieven op de leefomgeving gehanteerd. In sommige bijdragen gaat het om leefbare buurten en wijken, waarbij zowel fysieke, economische als sociale aspecten een rol spelen. Andere bijdragen richten zich meer op de potentie van de fysieke omgeving en het sociale gebruik daarvan. Ook beleidsmatige doelstellingen en concrete interventiestrategieën worden bekeken, evenals voorbeelden van geslaagde en mislukte ingrepen.

Meeting Point Nederland:

over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie.

J.W. Duyvendak, L. Veldboer (red.), Amsterdam 2001 (224 p., € 17,95) ISBN 9053526250

Onder politici en de bevolking heerst grote zorg over een dreigende etnische tweedeling. Zwarte scholen, wijken en sportverenigingen zouden leiden tot een etnische onderklasse, tot onbegrip en spanningen. Waar voorheen 'integratie met behoud van identiteit' stelregel was, vindt men nu dat allochtonen zich sterker moeten oriënteren op de samenleving. De overheid wil dit vooral realiseren door lokaal beleid. Een beroepsgroep die

hierbij regelmatig als 'bondgenoot' wordt betrokken is het opbouwwerk. Maar waar werken opbouwwerkers precies aan mee? Welk beeld van sociale integratie ligt achter dit beleid besloten? In deze zeer toegankelijke publicatie worden onderwerpen als de wijk, menging (in de wijk, in het onderwijs en sport), samenlevingsopbouw en integratie aan een nader onderzoek onderworpen.

Het wereldwijd web van met elkaar verbonden computers, het internet is in de laatste paar jaar enorm gegroeid. Steeds meer informatie aan de ene kant en steeds meer gebruikers aan de andere kant. Met deze rubriek willen wij de lezers helpen de weg te vinden op de digitale snelweg en zo het webwijzer te gebruiken.

Door Erik van Dijk

Wist u dat ...

- ... 60 tot 70% van de Nederlanders bijna dagelijks toegang tot internet heeft?
- ... in de uren na de aanslagen op 11 september wereldwijd zoveel mensen op internet naar het laatste nieuws zochten dat heel veel nieuwssites niet meer toegankelijk waren en het hele internet overbelast was?

Sites rond het thema

De website van de minister voor Grotesteden- en Integratiebeleid, D66-er Roger van Boxtel:

www.ministervanboxtel.nl

(klik daar door naar 'integratie minderheden')

Minister Van Boxtel hoort bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (vernieuwde website geopend op 15 januari j.l.):

www.minbzk.nl

Hier vindt u nieuws over het integratiebeleid en alles wat daarmee te maken heeft en over activiteiten en discussies. U kunt zich abonneren op de nieuwsbrief en zoeken in het archief of de agenda voor multicultureel Nederland raadplegen. Hier vindt u ook links die betrekking hebben op multiculturele ontwikkelingen, overzichtelijk gegroepeerd in verschillende categorieën:

www.integratie.net

Forum, instituut voor multiculturele ontwikkeling:

www.forum.nl

11 september en daarna... Een informatieve site over de multiculturele samenleving van de Stichting Omroep en Allochtonen:

www.11-september.nl

Honderden links die te maken hebben met de aanslagen in Amerika:

www.wijsvinger.nl/amerika

Westerse (Britse) nieuwssite over de oorlog tegen het terrorisme:

http://news.bbc.co.uk/hi/english/in_depth/world/2001/war_on_terror/

Afghaanse nieuwssite brengt hun kant van het verhaal:

www.afghansite.com/news

Voor wie zich er verder in wil verdiepen zijn hier enkele internet-sites van, voor en door Nederlandse moslims:

www.islamenburgerschap.nl/index1.html

www.marokko.nl (zeer uitgebreide site van en voor de Marokkaanse gemeenschap op Internet)

www.maroc.nl (volgens eigen zeggen 'de grootste Marokkaanse gemeenschap op Internet')

www.magreb.nl ("het virtuele huis van Marokko in Nederland")

International Institute for the Study of Islam in the Modern World (ISIM):

<http://isim.leidenuniv.nl/resources>

St. Gave, Kerkelijk werk onder vluchtelingen (zie de column op p. 27):

www.gave.nl

Andere nieuwe christelijke sites

De Christelijke Hogeschool Ede heeft een vernieuwde, zeer informatieve site:

www.che.nl

CV-Koers, het opinieblad voor de christen vandaag, is nu ook online beschikbaar. Elke maand de nieuwste editie, een volledig archief met eerdere nummers en nog veel meer, maar wel exclusief voor abonnees

www.cvkoers.nl

Viermaal per jaar verschijnt 'GROEI' als pocket (128 pagina's). Op toegankelijke en opbouwende manier worden actuele geloofs- en levensvragen behandeld. Op de site vindt u een selectie van de artikelen van het nieuwste nummer en alle volledige artikelen van alle voorgaande nummers. Ook informatie over cursussen, seminars, boeken e.d.

www.groei.org

Koninklijk

De internet-site van ons Koninklijk Huis mag natuurlijk niet ontbreken:

www.koninklijkhuis.nl

N.a.v. het artikel over Oranjuhewelijken:

www.historisch-toerisme-bureau.nl/artikelen/frederik_hendrik_en_amalia_van_s.htm

www.kun.nl/ahc/vg/html/vg000215.htm

Als tolerantie geen deugd is ...	
<i>ThemaStudie door André Rouvoet</i>	4
Multiculturele ontwikkelingen	
<i>Interview met Ahmed Aboutaleb</i>	8
Nederland als immigratiesamenleving	
N.a.v. het WRR-rapport over immigratie	
<i>ThemaStudie door Roel Kuiper</i>	11
Moslims als partners	
Waarom we tolerant zouden zijn voor moslims in de Nederlandse samenleving	
<i>ThemaStudie door Cees Rentier</i>	12
Geloof en huwelijkskeuze	
De Oranjes voor het altaar	
<i>ThemaStudie door A.Th. van Deursen</i>	14
Europa: dilemma voor de ChristenUnie?	
<i>ThemaReactie door Peter van Dalen</i>	18
Een eigen plek onder de zon	
Woonwageneigenaren na afschaffing van de woonwageneigenaarswet	
<i>Lokaliteiten door Corine Dijkstra</i>	20
Binnenlandse buitenlanders	
<i>Column door Tineke Huizinga</i>	21
Dualisme in de onderhandelingen	
<i>Studie lokale politiek door Ernst Cramer</i>	22
Nabij u is het Woord	
<i>Bijbelstudie door ds. D. Brien</i>	26
De vreemdeling als geschenk	
<i>Column door Marco Vermin van St. Gave</i>	27
Tolerantie in tweevoud	
<i>BoekenWijzer door prof. dr. S. Griffioen</i>	28
Een greep uit de multiculturele boekenstroom	
<i>BoekenWijzer door Benjamin Anker</i>	30
WebWijzer	
<i>Door Erik van Dijk</i>	31

